

Н. А. ГРЕНКО

СПЕЦІАЛЬНА МЕТОДИКА ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

Н. А. ГІРЕНКО

**СПЕЦІАЛЬНА МЕТОДИКА
ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ**

(Навчальний посібник)

Слов'янськ – 2020

Затверджено до друку вченою радою
Донбаського державного педагогічного університету
(Протокол № 3 від 29.10.2020 р.)

Рецензенти:

- І. В. Дмитрієва** – завідувач кафедри технологій спеціальної та інклюзивної освіти, доктор педагогічних наук, професор;
- Т. В. Лопухіна** – завідувач відділу спеціальної та інклюзивної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту освіти Донецького ІІПО;
- Л. А. Співак** – доцент кафедри технологій спеціальної та інклюзивної освіти, кандидат педагогічних наук.

Гіренко Н. А. Спеціальна методика трудового навчання: навчальний посібник [для здобувачів бакалаврського рівня вищих навчальних закладів за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта» та вчителів початкових класів спеціальної школи / Н.А.Гіренко. - Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2020. 103 с.

У навчальному посібнику висвітлено питання теорії та практики трудового навчання в 1-3 класах спеціальної школи. Розкрито особливості формування сенсомоторної сфери учнів з особливими потребами в процесі навчання праці та своєрідність практичної діяльності школярів. Надано класифікацію методів викладання праці та особливості їх застосування, організацію та специфіку проведення уроків праці в початкових класах спеціальної школи. Адресовано здобувачам бакалаврського рівня факультетів спеціальної освіти, вчителям-практикам спеціальних шкіл та закладів загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання.

Праця в спеціальних закладах розглядається як один із провідних засобів корекції вад фізичного і розумового розвитку дітей на всіх етапах їхнього шкільного навчання, як умова виховання і розвитку якостей особистості, як методичний прийом при вивченні окремих предметів навчального плану, як засіб професійної освіти та підготовки дітей до майбутньої трудової діяльності.

Академік В.І.Бондар

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ І. Проблема трудового навчання в спеціальній школі	7
1.1. Завдання трудового навчання в спеціальній школі	7
1.2. Організаційні етапи трудового навчання в спеціальній школі	9
1.3. Корекційний вплив праці на розвиток особистості учнів з особливими освітніми потребами.....	13
1.4. Загальна характеристика становлення організації трудового навчання дітей з психофізичними вадами	16
РОЗДІЛ ІІ. Особливості практичної діяльності учнів з порушеннями психофізичного розвитку в процесі трудового навчання	23
2.1. Особливості сенсомоторного розвитку дітей з психофізичними порушеннями в процесі трудової діяльності.....	23
2.2. Особливості орієнтувальної діяльності учнів на уроках праці	28
2.3. Планування трудової діяльності та його особливості в учнів спеціальної школи	29
2.4. Виховання навичок самоконтролю в учнів на уроках праці. .	31
2.5. Сутність і значення працездатності учнів в процесі практичної трудової діяльності	33
РОЗДІЛ ІІІ. Характеристика та методика використання методів трудового навчання	37
3.1. Загальна характеристика методів та засобів трудового навчання.....	37
3.2. Характеристика і методика застосування вербальних методів трудового навчання.....	38
3.3. Характеристика і методика застосування наочних методів трудового навчання	45

3.4. Практичні методи, що використовуються на уроках праці в початкових класах спеціальної школи.....	59
РОЗДІЛ IV. Організація уроків праці в початкових класах спеціальної школи	71
4.1. Аналіз програми з трудового навчання в початкових класах	71
4.2. Тематичне та поурочне планування уроків праці	74
4.3. Специфічні особливості уроків праці	76
4.4. Організація та методика проведення уроку праці в початкових класах спеціальної школи.....	76
4.5. Індивідуальний та диференційований підхід до учнів з особливими потребами на уроках праці	86
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	96

ВСТУП

Однією з пріоритетних функцій навчально-виховного процесу спеціальної школи є формування в учнів з особливими освітніми потребами розумових і фізичних здібностей, виховання моральних якостей, здатність до свідомого самовизначення. Важливу роль у цьому процесі відведено корекційно-спрямованому трудовому навчанню.

Трудове навчання є чинником і вихідною ланкою інтелектуального, фізичного, морального становлення особистості, створює умови формування соціально-трудової компетентності. Починаючи з початкових класів, трудове навчання сприяє формуванню в учнів таких компетентностей, як технічний і технологічний кругозір, культура праці, самостійне та критичне мислення, розвиток особистісних якостей, виховання відповідальності за результати власної діяльності. Тільки в праці розкриваються здібності, збагачуються знання, закріплюються вміння і навички, проявляється творчість.

Саме через творчу, продуктивну працю на уроках праці в 1-4 класах учні з особливими потребами одержують можливість засвоювати матеріал в умовах інклюзивного навчання на базі загальноосвітніх навчальних закладів на основі відповідного застосування особистісно-орієнтованих методів з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з обмеженими можливостями і забезпечить розвиток у них розумових дій, практичних умінь і навичок.

У запропонованому посібнику розглянуто основні форми, методи та педагогічні прийоми, спрямовані на засвоєння учнями знань, умінь та навичок відповідно розділів програми з трудового навчання в початкових класах спеціальної школи. Розкрито структуру, особливості організації та проведення уроку праці, що лежить в основі подальшої професійно-трудової підготовки підлітків у шкільних майстернях.

РОЗДІЛ I

Проблема трудового навчання в спеціальній школі

1.1. Завдання трудового навчання в спеціальній школі

Залучення учнів з обмеженими можливостями до різних видів діяльності, що відповідають їх віковим та психофізичним особливостям, забезпечує різнобічний розвиток особистості, політехнічну, практичну та професійну підготовку випускників.

У процесі виробничої праці в учнів формуються визначені розумові дії: **використання плану**, **самостійне планування** своєї роботи, регулювання трудових в залежно від результатів **самоконтролю**, уміння зробити висновки з контрольних дій та визначити самооцінку виконаної роботи. Особливе місце займає вміння розв'язувати **логічні задачі**, що виникають у процесі праці, вплив праці на розумовий розвиток дитини з обмеженими можливостями, що тісно пов'язаний з загальноосвітніми предметами (уміння користуватися трикутником, лінійкою тощо). Засвоєння навчальних умінь здійснюється лише в процесі предметної діяльності на уроках ручної праці: знайомство з предметами, їх властивостями, способами обробки, чого вкрай складно досягти шляхом словесного пояснення. (А.І.Долженко).

Саме трудове навчання створює умови формування в учнів відповідних компетентностей. Компетенція – це коло засвоєних знань і вмінь, що дозволяють вирішувати питання у визначеній галузі. Бути компетентним – уміти вивчати, шукати, думати, розв'язувати проблеми в певному колі питань. Ключовими освітніми компетентностями вважаються загальнокультурна, навчально-пізнавальна, інформаційна, комунікативна компетентність особистісного самовдосконалення та соціально-трудова. Соціально-трудова компетентність означає оволодіння знаннями та досвідом у соціально-трудовій сфері (права робітника), питання економіки та права в галузі професійного самовизначення. В умовах спеціальної школи формування названих компетентностей здійснюється на уроках трудового навчання.

В наш час підготовка учнів спеціальної школи до самостійної трудової діяльності має важливе значення та включає різні види трудової діяльності: уроки праці в початкових класах, обслуговуюча праця, суспільно-корисна, виробнича, сільськогосподарська праця на пришкольній ділянці, професійне трудове навчання в шкільних майстернях, участь у гуртках «Умілі руки».

Трудове навчання та виховання в сучасній спеціальній школі розглядається як корекційний захід.

Оскільки в школі в учнів закладається фундамент майбутньої особистості, виявляються природні задатки, формується характер і переконання, навчання праці спрямоване на вирішення загальних та спеціальних завдань.

Загальні завдання - це завдання, які стоять перед трудовим навчанням як в спеціальній школі, так в загальноосвітній. До них належать:

- виховання позитивних якостей особистості учнів (працьовитість, наполегливість, уміння працювати в колективі); пошана до людей праці;
- повідомлення елементарних знань за видами праці, формування трудових якостей, навчання доступним прийомам праці, розвиток самостійності в праці, прищеплення інтересу до праці;
- формування організаційних умінь у праці: вчасно приходити на заняття, організовано входити до майстерні, працювати тільки на своєму робочому місці, правильно його організувати - розкласти матеріали та інструменти, прибирати їх після роботи; знати й виконувати правила внутрішнього розпорядку й безпечної роботи, санітарно-гігієнічні норми.

Разом із *загальними* завданнями на уроках праці в спеціальній школі розв'язуються й *спеціальні* задачі, спрямовані на корекцію розумової діяльності і фізичних недоліків дітей з психофізичними вадами:

1. Корекційна робота, спрямована на подолання недоліків розумового розвитку включає формування умінь:

- орієнтуватися в завданні (аналізувати об'єкт, умови роботи);
- уміння заздалегідь планувати хід роботи над виробом (установлювати логічну послідовність виготовлення виробу, визначати прийоми роботи й інструменти, потрібні для їх виконання, робити звіт про виконану роботу);
- уміння контролювати свою роботу (визначати правильність дій і результатів, оцінювати якість готових виробів);
- застосовувати попередній досвід при виконанні практичних завдань.

2. Корекційні заходи, що сприяють подоланню фізичних недоліків, спрямовані на формування та вдосконалення рухової сфери, особливо дрібної моторики рук.

Про рівень розвитку рухової сфери свідчить постава, темп, ритм рухів, швидкість, точність, сила, синхронність роботи обох рук та якість виконання рухової програми. Відпрацювання рухових прийомів передбачає: послідовне виконання ознайомлювальних вправ, неодноразове повторення прийому і його компонентів, закріплення навички та її автоматизацію.

У процесі трудового навчання здійснюється усунення недоліків пізнавальної діяльності: спостереження, уяви, мовлення, просторового орієнтування. Уся робота на уроках праці носить цілеспрямований характер, сприяє розвитку самостійності учнів, готує їх до загальнотехнічної праці, яка здійснюється на базі шкільних майстерень.

1.2. Організаційні етапи трудового навчання в спеціальній школі

Система трудового навчання в сучасній загальноосвітній спеціальній школі складається з чотирьох етапів:

- пропедевтичне навчання (1-3 класи);
- загальнотехнічне навчання (4 клас)
- професійно – трудове навчання (5-9 класи);

- виробниче навчання (10 клас).

Пропедевтичне навчання - здійснюється в системі занять ручною працею в 1-3 касах (2 години на тиждень) і розглядається як початкова ланка навчання та виховання учнів спеціальної школи.

На уроках праці, відповідно до програми, учні вивчають такі розділи: робота з глиною та пластиліном (солоним тістом), природним матеріалом, папером, текстильними матеріалами, конструювання, сільськогосподарські роботи (7 розділів). Учні знайомляться з видами даних матеріалів, їх властивостями, інструментами та пристроями, що необхідні для роботи з ними, засвоюють уміння користуватися інструментами в ході практичної роботи, виготовляють вироби з перелічених матеріалів відповідно до програми.

Проведення уроків праці в початкових класах зумовлює виконання принципу послідовності та систематичності. Це обумовлене не тільки педагогічними принципами, але й особливостями психофізичного розвитку дітей з обмеженими можливостями. Тому на уроках праці розширюється і закріплюється коло знань і вмінь учнів, формуються стійкі позитивні звички, корегується рухова недостатність, розвивається пізнавальна діяльність.

Велике значення для розвитку учнів початкових класів з обмеженими можливостями має корекційна спрямованість трудової діяльності. Так, уроки праці позитивно впливають на стан здоров'я дітей з психофізичними вадами, їхній фізичний розвиток, координацію рухів, укріплює кісткову систему. Корекційна робота на уроках праці забезпечує формування інтелектуальних умінь, які лежать в основі практичної діяльності та регулюють її: аналіз, синтез, класифікація, узагальнення. Завдяки цьому створюються умови для переходу практичних навичок у розумові дії. Маніпулюючи матеріалами, виготовляючи з них різні вироби, учні порівнюють предмети за формою, кольором, розміром, фактурою. Так вони розширюють асоціативні зв'язки, розвивають уявлення, просторову орієнтацію.

У процесі уроку у дітей молодшого шкільного віку виховується позитивне відношення до роботи, почуття обов'язку, дисципліна, відповідальність. Формується звичка підтримувати порядок і чистоту на робочому місці, дбайливе ставлення до інструментів і економне - до матеріалів. Учні навчаються виконувати правила техніки безпеки, додержуватися санітарно – гігієнічних вимог та культури праці.

Значне місце в цей період навчання відводиться міжпредметним зв'язкам. З одного боку на уроках праці використовуються знання, отримані на уроках математики, природознавства, розвитку мови, малювання. З іншого - уроки загальноосвітніх предметів можна збагатити, використовуючи навички, отримані на уроках праці (уміння користуватися лінійкою, циркулем, виготовлення дидактичного матеріалу).

Важливе значення уроки праці в початкових класах мають для прогнозування майбутньої спеціальності. З цією метою вчитель систематично вивчає здібності й інтереси учнів, які можуть вплинути на вибір майбутньої професії.

II етап - загальнотехнічне навчання (4 клас – 4 години на тиждень) є перехідним між уроками в початкових класах та професійним трудовим навчанням.

Його мета - визначити майбутню професію підлітка. Проводиться він у 4 класі. Кількість уроків збільшується з 2-х годин до 4-ох. Уроки проводяться в шкільних майстернях.

Протягом року за учнями спостерігають учитель, вихователь, шкільний психолог, медичні працівники школи. Вони вивчають стан рухової сфери (точність, темп, пластичність, координацію рухів), рівень працездатності, (що може відповідати високому, середньому чи низькому), функціональний стан аналізаторів (зорового, тактильного, слухового), нервової системи (запаморочення, тремтіння рук - тремор та інші системи та захворювання), які можуть стати серйозним бар'єром при обранні деяких спеціальностей. Ці дані вчитель може отримати з медичної картки й у процесі психолого-педагогічного спостереження.

Головним завданням на даному етапі навчання є визначення рівня самостійності та усвідомленості учнями праці, активізація їх мисленнєвої діяльності. Працюючи з уже знайомими матеріалами, вони закріплюють уміння орієнтуватися в завданні, планувати його, здійснювати самоконтроль, спираючись на попередній досвід.

Оскільки за один навчальний рік не завжди можна достатньо вивчити рівень засвоєння учнями з вадами розвитку загальнотрудових умінь, засвоєння ними технічних і технологічних знань, цей період можна продовжити в п'ятому класі.

Це пов'язано з тим, що період загально трудової підготовки є важливою частиною всього процесу трудового навчання й сприяє ефективному використуванню трудової діяльності в корекції недоліків сенсорних, інтелектуальних і практичних функцій, розвитку творчості, самостійності ініціативи в процесі підготовки учнів з вадами до самостійної трудової діяльності.

Професійно-трудова підготовка учнів здійснюється в навчальних майстернях з 5 по 9 клас за конкретною спеціальністю з урахуванням їх інтересів, нахилів та психофізичних можливостей. Закінчується трудове навчання в 10 класі (кількість годин складає – 12), коли учні оволодівають знаннями, навичками та вміннями, що відповідають досвіду працівників певного виробництва.

Вибір професії визначається тим, які спеціальності необхідні народному господарству. До них відносяться: будівельні професії (штукатур, маляр, столяр), сільськогосподарські (овочевники, тваринники, доярки), деякі професії сфери побутового обслуговування (кухар, швачка).

Учні опановують технічні та технологічні знання з обраної спеціальності, виконують програмні завдання, знайомляться з трудовим процесом, змістом роботи відповідно до обраного фаху. Практику учні можуть проходити на відповідному виробництві.

Продовжити навчання за обраною професією в сучасних умовах випускники можуть у спеціальному училищі або в навчальному закладі, де організовано спеціальні групи.

1.3. Корекційний вплив праці на розвиток особистості учнів з особливими освітніми потребами

Педагогічна наука розглядає працю, як діяльність, що зумовлює найбільш сприятливі умови органічного поєднання та взаємного проникнення мислення, практичної діяльності та емоцій людини. Виготовлення певного продукту потребує не тільки фізичних дій, але й таких розумових операцій, що спрямовані на визначення мети, вибір матеріалів, інструментів та здійснення цілеспрямованих дій. Праця є потужним стимулом, що організує діяльність індивіда.

Питання трудового навчання в школі давно цікавили думку педагогів та філософів. Т.Мор, Т.Компанелла звертали увагу школи на те, що дітей треба залучати до трудової діяльності. Головним завданням школи Я.А.Коменський і І.Песталоцці бачили не лише освіту, але й опанування загальнотрудовими вміннями і навичками.

Учені минулого надавали важливого значення трудовому навчанню та вихованню. Е.Сеген бачив у трудовому навчанні корекцію недоліків розвитку дітей-олігофренів, розвиток сприйняття, відчуття, подолання інертного стану.

Один із засновників німецької лікувальної педагогіки Бруно Меннель (1911), вважав важливим для розумово відсталих дітей розвиток моторики, що дозволяє в подальшому займатися розвитком мовлення, арифметикою та іншими видами інтелектуальної діяльності. Він радив залучати в програму допоміжної школи такі предмети, як малювання, ручну працю, гімнастику, що безумовно впливає на розвиток моторики, спонукає до руху та конкретної трудової діяльності, допомагає зробити ненормальних дітей здатними до виробничої діяльності.

Французькі вчені Ж.Філіп та П.Бонкур у своїй педагогічній системі виховання «розумово ненормальних дітей» бачили подолання затримки та недоліків їх розвитку. У зв'язку з цим вони пропонували введення уроків ліплення та малювання, завдяки чому відбувається формування розумових операцій (спостереження,

аналіз, порівняння) у процесі практичної діяльності. Кінцевою метою виховання аномальних дітей вони вважали підготовку їх до трудового життя.

Ж.Демор вважав, що в процесі праці формуються найбільш раціональні рухи, тонкі чуттєві диференціювання різних ознак (форми, величина). Будучи продовженням наочного навчання, малювання та ліплення, трудове навчання відіграє суттєву роль у розвитку розумових здібностей. Оскільки практична та соціальна роль праці дуже велика пропонував займатися працею навіть тим дітям, чиє матеріальне становище дозволяє вести їм «праздну жизнь».

Особливу увагу ручній праці приділяла М.Монтесорі. Вона відзначала, що ручна гімнастика здійснює «вправляння руки», а ручний труд «виконує визначену роботу, що є суспільно-корисним заняттям». Особливо актуальною є ця проблема для допоміжної школи, зокрема для раціонального організованого трудового навчання учнів.

Дефектологи минулого Д.І. Азбукін, К.К.Грачова, П.П.Кащенко, Г.Я.Трошин зазначали роль трудового навчання у розвитку дефективної дитини. Проте вони помилково вважали, що саме праця формує в дитини уявлення, спостережливість, волю та інші якості автоматично, без спеціальної, цілеспрямованої роботи з боку вчителя.

Ф.М.Новик і А.Н.Граборов відзначили, що інтелектуальна недостатність часто супроводжується в розумово відсталих учнів порушенням рухової сфери. Це знаходить прояв у некоординованості, млявості, скованості рухів або, навпаки, їх збільшеній хаотичності. «Сприйняття в них відзначаються поверхністтю, обмеженістю та ненадійністю. Це сильно позначається на якості уваги та пам'яті».

Порушення праксису, на думку Н.П.Вайзмана, у більшості олігофренів обумовлено недорозвиненням визначених рухових систем мозку, а не локальним ураженням того чи того відділу. За

його ствердженням, у процесі трудового навчання в розумово відсталих дітей удосконалюються рухові можливості, покращується порівнянність силових зусиль у просторових координатах та одночасність (узгодженість) рухів. Синкінезії (додаткові рухи) поступово знижуються, темп рухів прискорюється.

Спостереження та спеціальні дослідження І.П.Акіменко, Г.М.Дульнева, Б.І.Пінського, Б.Н.Тейвиша показують, що ритм і темп діяльності учнів спеціальної школи характеризуються несталістю, нестійкістю на всіх етапах формування навички, якщо з ними не проводять спеціальної корекційно-виховної роботи.

М.І.Рябцев визначив працю як корекційний засіб. Узгодженість діяльності аналізаторів у процесі праці дозволяє дитині відновити контакт із зовнішнім світом і насамперед - зі світом речей. Ручна праця допомагає подолати моторні дефекти, які заважають активній пізнавальній діяльності, бо на його думку «рука є мозок, що вийшов назовні».

Досліди Г.М.Дульнева про вплив праці на розумовий та фізичний розвиток учнів доводять, що спеціально організоване трудове навчання сприяє розвитку в дітей здібностей до порівняння, планування, оцінки якості виробів та складу рухів.

Н.П.Павлова звернула увагу на те, що на уроках ручної праці оволодіння руховою програмою (робоча поза, уміння тримати інструмент, рухи правої руки та позиція лівої з матеріалом) відбувається за участю зорового та м'язового контролю, що сприяє корекції розумових та фізичних недоліків розумово відсталих школярів.

За твердженням В.І.Бондаря, К.І.Теплицької, процес трудового навчання впливає на розвиток рухової сфери, що знаходить свій прояв у точності, ритмічності рухів кистей рук та пальців, темпі практичної роботи. Підкреслюючи корекційну роль трудового навчання, В.І.Бондар наголосив на тому, що всебічний розвиток аномальної дитини потрібно здійснювати не подоланням

окремих вад пізнавальної діяльності, а на основі корекції всієї особистості.

С.Ш. Айтметова, Є.О.Білевич, В.І.Бондар, В.Ю.Карвяліс, Г.М.Мерсіянова, Н.П.Павлова, К.М.Турчинська вивчали різні аспекти проблеми корекційної спрямованості трудового навчання дітей з особливими потребами і прийшли до висновку, що лише за умови спеціально організованої діяльності школярів у процесі навчання (аналіз зразка виробу, встановлення послідовності виконання окремих операцій, порівняння зі зразком) ручна праця стає засобом розвитку в них пізнавальних процесів.

На перших етапах навчання, на думку В.М.Синьова, праця набуває важливого значення, а саме вироблення елементарних робочих дій, прийомів праці, умінь інтелектуального характеру.

Дослідження А.І.Долженко розкривають інертність нервово-психічних процесів учнів та необхідність використання спеціальної програми з корекційної роботи, як умови їх соціально-трудової адаптації.

О.П.Хохліна відзначила, що спеціальним завданням школи є корекція розвитку дітей з обмеженими можливостями. Разом узяті навчання, виховання та корекція забезпечують компенсаторний шлях розвитку дитини в напрямку послаблення його дисгармонійності та віддаленості від норми. При відсутності такого спеціального впливу посилюється відхилення в розвитку розумово відсталої дитини. У розвитку учнів спеціальної школи, їх підготовці до самостійної життєдіяльності особлива роль відводиться корекційно-спрямованому трудовому навчанню.

1.4. Загальна характеристика становлення організації трудового навчання дітей з психофізичними вадами

Історія олігофренопедагогіки знає два основні діаметрально протилежні погляди на соціальні завдання трудового навчання і виховання розумово відсталих дітей. Одні дефектологи стояли на позиції ізоляції розумово відсталих від суспільно корисної праці,

інші – навпаки, вважали необхідним і можливим підготувати дітей з вадами до участі в пасивній продуктивній праці.

Концепція ізоляції народилася й оформилася в буржуазному суспільстві в умовах жорстокої боротьби за право на працю. Підростаючи, такі діти потрапляли в число обездолених людей, поповнюючи кількість злодіїв, повій. Це й викликало необхідність ізолювати цю категорію людей від суспільства. У деяких капіталістичних країнах організовувалися колонії для розумово відсталих, які охоплювали всього 10-15 % аномальних дітей. Статистичні дослідження, що проводилися в США в 60-ті роки показали, що 5,5 млн. людей, тобто 3% від всього населення, мали різні форми розумової відсталості. Але не дивлячись на те, що у більшість із них відзначався легкий ступінь розумової відсталості, майже всі вони не мали професійної спеціальної підготовки та не могли займатися продуктивною працею. У зв'язку з цим 20 млн. людей не працювали, оскільки вимушені були займатися своїми розумово відсталими родичами, а держава зазнавала щорічно збитки в декілька мільйонів доларів. Такі підсумки тривалої неуваги з боку держави до проблем трудового навчання розумово відсталих дітей.

Тільки після другої світової війни поживавився інтерес до цієї проблеми й постало питання про справжню «соціальну реабілітацію» розумово відсталих. Особливо значна робота з питання пристосування дітей з психофізичними вадами до праці була проведена в європейських країнах: Швеції, Норвегії, Данії, Англії, Голландії. Перш за все це залучення даної категорії молоді до суспільно корисної продуктивної праці. Створююся центри, класи, школи з професійним трудовим навчанням, вивчаючи професійні можливості розумово відсталих дітей, простежується доля колишніх вихованців шкіл.

У Росії ручна праця як самостійний предмет була включена в навчальний план школи наприкінці ХІХ століття. Погляди на роль праці в навчанні і вихованні розумово відсталих дітей були

неоднозначні. Так, одні дефектологи дореволюційного періоду вважали, що праця впливає на фізичний розвиток дітей, інші – що праця формує розумові здібності дітей-олігофренів.

Визначна роль у теоретичній розробці даного питання належить роботам класиків вітчизняної та зарубіжної фізіології, психології і педагогіки: В.Бехтереву, І Сеченову, І.Ушинському. Дослідження Д.Азбукіна, Є.Герье, О.Граборова, Н.Чехова, підтверджували вплив праці на психічний розвиток розумово відсталої дитини.

У **1919** році Комісаріат освіти розробив першу Програму з трудового навчання й рекомендував ручну працю в школі відмежувати від ремісничої. Теоретичні передумови для перебудови навчання в умовах допоміжної школи були сформульовані Л.Виготським. Він вимагав найшвидшого переходу від ремісничих, кустарних форм праці в школах до вищих форм, що забезпечують зв'язок політехнічних знань із життям.

Дефектологи досить рано стали на позицію соціального пристосування розумово відсталих дітей, тобто включення в суспільно корисну працю на виробництві, а не в закритих спеціальних закладах.

Уже в **1924** році Л.Виготський у статті «До психології і педагогіки дитячої дефективності» ставив питання про зміну загальної соціальної спрямованості роботи спеціальних шкіл. Він указував на те, що в умовах спеціальної школи розумово відсталу дитину можна підготувати до суспільно корисної праці. І що виключення таких людей зі сфери продуктивної діяльності, ще більше підкреслює їх дефективність. Саме праця виступає як засіб соціального виховання і як одне з головних завдань навчання і виховання аномальних дітей.

Є.Герье, Н.Чехов вважали за необхідне виділити ручну працю в окремий предмет і відвести для нього значний час.

Програма для допоміжної школи **1927** року визначала **2 завдання** трудового навчання:

- розвивати навички володіння найпростішими інструментами (ножем, голкою, кистю, лінійкою);
- навчати дитину виконувати доступні трудові операції.

Уже тоді в умовах 5-річного навчання була роблена спроба вирішити

завдання професійного трудового навчання в умовах допоміжної школи. Але короткий термін навчання, нечіткість вимог до професіоналізації трудового навчання, відсутність виробничих навичок у школярів та їх вік (14-15 річні підлітки) не дозволяли вирішити це завдання належним чином. Випускники не одержували достатню професійну підготовку й вимушені були продовжувати своє трудове навчання в тій або іншій формі (частіше шляхом індивідуального учнівства). До 1927 року елементи професіоналізації в трудове навчання вводилися в третьому класі, з 1931 – в четвертому, з обмовкою, що всі учні, які досягли 12-річного віку повинні бути включені в систему професійно-технічного навчання, не залежно від того, у якому класі вони вчаться. А для учнів 16-17 років створювалися спеціальні професійні класи, щоб до моменту закінчення школи вони мали певну спеціальність.

Проте в цей період у теорії і практиці спеціального навчання було поширено думку, що ручна діяльність позитивно впливає на психічний і фізичний розвиток навіть без цілеспрямованої роботи педагога. Заняття ручною працею нібито автоматично розвивають спостережливість, уявлення, прагнення отримати позитивний результат, допитливість.

Тому програма з ручної праці в **1933** році вказувала на необхідність таких трудових навичок як правильна організація праці, дотримання послідовності виконання операцій, уміння планувати свою роботу і вести її облік, освоєння колективних форм праці. Виконання таких завдань не можливе без керівного впливу збоку вчителя.

У подальших програмах головна увага приділялася формуванню практичних трудових навичок і умінь. У методиці трудового навчання переважав поопераційний спосіб навчання. Це негативно позначалося на розвитку самостійності учнів, їх розумових здібностей, оскільки само по собі формування трудових навичок не створювало умов для розвитку комплексних розумових умінь, не підвищувало самостійності учнів. Було помічено, що дитина діяльна і активна в тому випадку, якщо їй пропонують виконати низку трудових операцій. І, навпаки, її активність знижується, коли для виконання трудового завдання необхідно застосувати лише окремі, поодинокі трудові дії. Низький ступінь самостійності учнів пояснювався недостатньою увагою до формування комплексних трудових дій (планування, контроль і саморегуляція, самоконтроль).

Починаючи з 60-тих років ХХ-го століття проблема трудового навчання в спеціальній школі привертала увагу не тільки олігофренопедагогів, але й психологів, які вивчали залежність трудової діяльності від особливостей особистості аномальної людини і вплив трудового процесу на її розвиток (І.Єреманко, Г.Дульнев, В.Лубовський, Г.Мерсіянова, с.Мирський, Б.Пінський, К.Турчинська та ін).

На сьогоднішній день не згасає інтерес до проблеми трудової підготовки дітей з особливими потребами та їх самовизначення в суспільстві. Плеяда сучасних учених в Україні: В.Бондар, Н.Гіренко, І.Дмитрієва, В.Липа, О.Мамічева, В.Синьов, І.Татьянчикова, О.Хохліна розглядають процес трудового навчання з точки зору тих змін, що відбуваються в суспільстві. І особливе місце щодо самовизначення та трудової адаптації учнів з особливими освітніми потребами в сучасному освітньому просторі відводиться інклюзивному навчанню. Нові реалії життя диктують відповідні зміст, форми, методи та умови навчання.

Завдання для контролю та самоконтролю

1. Назвіть загальні та спеціальні завдання трудового навчання в спеціальній школі.
2. Дайте характеристику етапів трудового навчання в спеціальній школі.
3. Розкрийте, у чому полягають ідеї прогресивних учених минулого на роль ручної праці в розвитку особистості дитини.
4. Визначте корекційний вплив трудового навчання на розвиток особистості дітей з особливими потребами.
5. Назвіть шкільні програми минулого з трудового навчання в спеціальних закладах.

Завдання для самостійного виконання

1. Розкрийте систему організації трудового навчання в спеціальній школі.
2. Які спеціальні завдання трудового навчання вирішуються саме в спеціальній школі.
3. Як вирішуються корекційні завдання трудового навчання, з точки зору вдосконалення розвитку рухової сфери та інтелектуальних умінь.
4. Розкрийте негативну роль буржуазного суспільства у підготовці осіб з вадами до самостійного трудового життя.

Теми для доповідей та рефератів

1. Праця як чинник виховання і розвитку особистості.
2. Роль трудового навчання в подоланні вад розвитку учнів з особливими потребами.
3. Вплив особливостей психофізичного розвитку учнів з особливими освітніми потребами на їх трудову діяльність.

Список рекомендованої літератури та корисні ресурси

1. Бондар В.І. Підготовка учнів допоміжної школи до самостійної трудової діяльності: Навчально-методичний посібник. - К.: Радянська школа, 1988. – 128 с.
2. Бондар В.І., Рейда К.В. Особливості формування трудової компетентності розумово відсталих учнів: Навчальний посібник. –

К.: «МП Леся», 2010. – 168 с.

3. Долженко А.И. Педагогические основы социально-трудовой адаптации учащихся младших классов вспомогательной школы: Монография. – Севастополь. АВМС им. П.С.Нахимова, 2012. – 272 с.

4. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики: Учебное пособие. - Славянск. 2000. - 203 с.

5. Навчальна програма для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Трудове навчання. Укладач Чеботарьова О.В. – К. , 2014.

6. Синьов В.М. С 38 Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Підручник. — Частина 2., Розд. 10. Навчання і виховання дітей. - К.:НПУ ім.Драгоманова, 2009. - 224 с.

РОЗДІЛ II

Особливості практичної діяльності учнів з порушеннями психофізичного розвитку в процесі трудового навчання

2.1. Особливості сенсомоторного розвитку дітей з психофізичними порушеннями в процесі трудової діяльності

Формування рухової та сенсорної сфери в учнів з особливими освітніми потребам на уроках трудового навчання є важливим чинником інтелектуального, фізичного, морального розвитку дітей. Разом з тим розвиток сенсомоторних процесів відіграє суттєву роль у вдосконаленні їх трудової діяльності.

Ранні ураження головного мозку, які переважно спричиняють клінічні прояви олігофренії, визначають особливості розвитку психічних функцій дітей-олігофренів. Зокрема, порушення моторики в значній мірі ускладнюють розвиток такої категорії дітей.

Нормальний розвиток моторики відбувається за умови збереження будови та функції всіх рухових і сенсорних систем організму та нервової системи в цілому, яка об'єднує та регулює їх діяльність. Органічні враження нервової системи призводять до значних патологічних змін у вищій нервовій діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями, що зумовлює порушення їх моторики.

Дослідження М.Певзнер свідчать про те, що дифузне ураження кори головного мозку, що сполучується з порушенням лобових систем, викликає грубе недорозвинення особистості, загалом супроводжується дефектами моторики. При цьому рухи в дитини пасивні, безпомічні, уповільнені й погано автоматизуються. Моторика в таких дітей характеризується стереотипністю і загальмованістю.

У дітей з психофізичними вадами з віком моторика може досягати досить високого рівня. Але робота, що потребує точності, злагодженості рухів, особливо тонких диференціювань, їм не вдається. Це проявляється в порушенні координації, точності та

темпу рухів, виникненні синкінезій. Дітям доступне виконання рухів за наслідуванням, але з певними порушеннями: нечіткість рухів, не дотримання заданої амплітуди, кута нахилу, невміння регулювати м'язові зусилля.

Порушення рухової сфери в значній мірі впливають на якість виконання дрібних рухів пальців рук. с.Рабінович, Е.Сеген, Г.Трошин відзначали своєрідність та парадоксальність моторики даної категорії дітей. Вони наголошували, що в деяких випадках учні виконують складні дії, пов'язані з високою точністю та швидкістю рухів. Разом із тим, виконання елементарних дій викликає в них значні труднощі, або стають неможливими. Л.Виготський зазначав, що моторна недостатність може порізному комбінуватися. Вона може бути відсутньою при розумовій відсталості і, навпаки, мати місце при відсутності інтелектуального дефекту.

Вивчення особливостей розвитку дітей з психофізичними вадами свідчать про те, що їм притаманні такі порушення анатомічних показників, як: неправильна будова кістково-м'язової системи, порушення постави, недостатність серцево-судинної системи, негармонійний фізичний розвиток, що проявляється в слабкості, недостатній координованості рухів. Учень не може зосередитися на послідовності виконання операцій. Його рухи незграбні, метушливі, хаотичні. За даними В.Бондаря, Н.Гіренко, М.Козленко, М.Певзнер, порушення дрібної моторики відзначається в зниженні сили, точності, швидкості, влучності рухів, що викликає утруднення диференціації, плавності перемикання з одного руху до іншого.

Своєрідність темпу рухів у школярів визначається не лише порушеннями моторики і станом фізичного розвитку, але й типологічними особливостями й властивостями особистості дітей з проблемами в навчанні. Важливого значення на початковому етапі трудового навчання набуває формування в учнів елементарних робочих дій, прийомів праці та умінь інтелектуального характеру.

О.Хохліна відзначала, що показниками ефективності навчання є засвоєння учнем знань і способів дій, намічених навчальними програмами. Можливості для виправлення в дітей моторної неспритності, недостатньої цілеспрямованості й координації рухів, дрібної моторики рук та навчання їх рухових прийомів з'являються вже в 1-му класі в процесі вивчення кожної програмної теми з трудового навчання. Це виготовлення (розмічання, вирізання, надрізання, відривання і т.д.) та наклеювання дрібних деталей, складання моделей конструктора, виготовлення виробів з невеликих за розміром природним матеріалів, робота з пластиліном та глиною тощо.

Саме на заняттях з праці через їх предметно-практичний зміст існують сприятливі умови для виправлення недоліків розвитку учнів, перед усім їх розумової сфери. На таких заняттях діти діють у системі розгорнутих та зовні фіксованих вимог. Ці заняття, відповідно до теорії поетапного формування розумових дій П.Гальперіна, дають змогу переходити від наочно-практичних дій через зовнішнє проговорювання до дій у внутрішньому плані, розвивати розумову сферу та діяльність у цілому.

Дослідження з генезису сприймання (А.Ананьєв, Л.Венгер, О.Запрожець, В.Зінченко, О.Леонт'єв) свідчать про те, що сенсорні процеси уявляють собою своєрідні орієнтовно-дослідницькі дії, які обслуговують практичну і пізнавальну діяльність дитини і формуються на основі матеріальних практичних дій.

Положення І.Сеченова та І. Павлова щодо рефлекторної природи діяльності мозку вказують на те, що психіка є суб'єктом відображення об'єктивно існуючого світу. Уявлення про предмет здійснюється під впливом зовнішніх У результаті взаємодії зору та м'язового відчуття накопичується руховий досвід оцінки таких форм, від яких залежить вміння адекватно визначати форму предметів.

У дітей раннього віку такий досвід обмежений, зв'язки між зоровими та м'язовими відчуттями ще не достатньо міцні. Тільки тоді, коли дитина засвоює «мистецтво бачити», у неї розвивається

здатність оцінювати форму предметів миттєво. Та форма пізнається не тільки за допомогою зору, але й дотику.

Процес чуттєвого відображення об'єкту уявляє собою складну діяльність, у якій формуються та використовуються різні комплекси сприймальних апаратів та інтелектуальні здібності людини. Тому, за ствердженням О.Запорожця, онтогенез сенсорики є необхідною передумовою для виникнення мислення, удосконалення практичної діяльності та формування різних здібностей дитини.

Дослідження сучасних дефектологів свідчать про те, що вирішення загальних та спеціальних завдань спеціальної школи досягається зі значними труднощами, обумовленими особливостями пізнавальної діяльності учнів з особливими потребами. Недорозвиток сенсорних орієнтовних процесів утруднює формування рухової навички. При цьому в теорії корекційної психопедагогіки і шкільній практиці відзначається, що темпи розвитку дитини з особливими потребами можуть бути значно прискорені, якщо сенсомоторне виховання буде здійснюватися в тісному взаємозв'язку з практичною діяльністю (В.Бондар, Н. Гіренко, Г.Мерсіянова, Н.Павлова, О.Хохліна).

Процес праці тісно пов'язаний з кінестетичними відчуттями, з м'язо-суглобною роботою руки і пальців. У цьому процесі беруть участь механізми зоро-рухової координації. Одночасність зорового і рухового контролю має особливе значення при виконання трудового завдання.

Сенсомоторний розвиток включає формування сприйняття форми, величини, кольору, просторових відношень між предметами, рухового аналізатору, що є показником нервово-психічного та фізичного розвитку дитини.

Головне місце в сенсорному вихованні посідає ознайомлення дітей з сенсорними еталонами та засобами їх використання. Сенсорні еталони - загальноприйняті зразки зовнішніх властивостей предметів. Засвоєння сенсорних еталонів – це процес, який включає запам'ятовування уявлень про різновид кожної

ознаки й уміння користуватися ними для аналізу та визначення властивостей предмету. Сприйняття сенсорних еталонів розміру, форми, кольору відбувається в процесі сенсорних актів. Оволодіння сенсорними актами під час продуктивної діяльності складає сенсорній досвід.

Сенсомоторика – це взаємодія сенсорних та моторних компонентів психічної діяльності. Процес виконання сенсорних актів пов'язаний з уточненням, змінами та виникненням нової сенсорної інформації, на підставі якої здійснюється регуляція, контроль та корекція рухів.

На дидактичну та виховну цінність сенсорного виховання вказували у своїх працях представники зарубіжної олігофренопедагогіки: Є.Сеген, Ж.Демор, Ж.Ітар, О.Декролі, М.Монтессорі та ін..

У дослідженнях вітчизняних дефектологів підкреслюється, що вирішення загальних та спеціальних завдань у спеціальній школі досягається зі значними труднощами, обумовленими особливостями пізнавальної діяльності учнів. Серйозні труднощі в них викликає виділення ознак предметів: розміру, форми, кольору (Г.М.Дульнєв, Т.М.Головіна, В.Г.Петрова, Б.І.Пінський, Н.В.Тарасенко, Ж.І.Шиф та ін..), визначення просторового взаємовідношення предметів (Р.Д.Бабенкова, Р.Заззо, М.О.Козленко, Г.Сантуччі, М.В. Ейдінова), що обумовлено недосконалістю аналітико-синтетичних процесів.

Недорозвиток сенсорних орієнтувальних процесів ускладнює формування рухової навички (Б.І. Пінський), яке проявляється в зниженні точності, ритмічності рухів, темпі роботи, у недосконалості шкірно-рухових відчуттів і тонких диференціювань (В.І.Бондар, В.А.Крутецький, С.Л.Мирський, Н.П.Павлова, Г.М.Плешкановська, О.І. Теплицька, К.М. Туринська та інш.).

Разом з тим, на думку багатьох авторів, важливим засобом корекції психічно-фізичних недоліків дітей виступає праця. Під час процесу трудового навчання удосконалюються рухові навички та їх узгодженість, знижуються сінкенеції, стає швидшим темп рухів

(Н.П. Вайзман). У процесі праці розвиваються зорові, тактильно-рухові аналізатори: окомір, зорова пам'ять, кінестетичне відчуття (М.І.Рябцев); формуються загальнотрудові вміння (Г.М.Мерсіянова).

Вивчення особливостей психомоторної активності і структури побудови рухів у дітей з порушеннями психофізичного розвитку, дозволило А.Сімко прийти висновку, що стійкі органічні порушення пізнавальної діяльності змінюють психомоторні можливості дитини, а порушення опорно-рухового апарату та моторних зон кори головного мозку приводять до змін психіки. Саме цей закономірний зв'язок між психікою і моторикою дозволяє шляхом оптимізації фізичної активності дітей з порушеннями психофізичного розвитку здійснювати корекцію їх пізнавальної активності.

2.2. Особливості орієнтувальної діяльності учнів на уроках праці

Спеціальним завданням навчання та виховання учнів спеціальної школи є корекція недоліків їхньої пізнавальної діяльності та особистості як у цілому. Трудова діяльність є необхідною умовою формування інтелектуальних та фізичних здатностей людини. У структурі трудової діяльності загальнотрудові інтелектуальні вміння відіграють провідну роль у досягненні цієї мети. До них належать: орієнтування в завданні, попереднє планування ходу його виконання, здійснення самоконтролю. Орієнтувальні дії є основним елементом трудової діяльності, від якого залежить успішність виконання завдання (І.Будницька, О.Леонт'єв, Є.Милерян та ін.). Зміст орієнтувальних дій включає такі характеристики: розуміння мети трудового завдання; формування уявлень про наступний результат праці; визначення конкретних умов, необхідних для виконання трудового завдання.

Недостатність просторових явлень в учнів початкових класів утруднює орієнтувальну діяльність (О.Галкіна, А.Гузєєва,

А.Люблінська). Частіше за все у них відсутні уявлення про просторові зв'язки, що існують між частинами предмету, між його елементами. Про низький рівень сформованості орієнтувальної діяльності свідчить відсутність самостійності і послідовності в процесі аналізу зразка об'єкту, утруднення під час аналізу умов виконання завдання. Складнощі при формуванні в учнів орієнтування в трудовому завданні пов'язані з недостатністю в них просторового аналізу.

Багато авторів (Ю.Карвяліс, Г.Мерсіянова, С.Мирський, Н.Павлова, В.Шинкаренко) переконані, що формування орієнтувальної діяльності в учнів з особливими потребами можливе за умови спеціального навчання.

Такими умовами є включення в навчальний процес спеціальних прийомів та організаційні заходи, а саме: система запитань, дидактичні ігри та вправи, наочні засоби навчання, диференційний підхід до учнів. Обов'язковою умовою названих компонентів є оптимальний та постійний їх взаємозв'язок у відповідності з метою та змістом конкретного уроку та року навчання. Разом з тим переваги у використанні тих чи тих прийомів, засобів та форм навчання залежать від конкретних завдань уроку, новизни та складності виробу, класу та інших умов.

Така організація навчання сприяє більш повному та точному оволодінню загально трудовими вміннями взагалі та орієнтувальної діяльності зокрема і забезпечує підвищення самостійності учнів.

2.3. Планування трудової діяльності та його особливості в учнів спеціальної школи

Своєрідність розвитку особистості дитини з особистими освітніми потребами зумовлена порушеннями пізнавальної діяльності та емоційно-вольової сфери. В основі даного порушення лежить аномальний, атиповий розвиток психіки та враженням головного мозку.

У психологічному аспекті *планування* – це процес, спрямований на вибір шляхів, засобів, способів та послідовності дій, що ведуть до досягнення мети.

Планування завжди пов'язане з напруженою розумовою роботою. Воно передбачає попереднє орієнтування в завданні, виділення специфічних особливостей матеріалу та операцій, встановлення визначених зв'язків та відношень. Тому планування трудової діяльності учнями обумовлене значними складнощами й характеризується низкою специфічних особливостей.

Процес планування починається з усвідомлення й уточнення трудового завдання, з вибору шляхів і засобів його здійснення. Психологічні спостереження доводять, що без керівної ролі вчителя школярі починають виконувати завдання без певного аналізу умов і вимог, продуманого вибору способів і послідовності дій.

В дослідженнях Г.Дульнева, А.Лурії, Б.Пінського, відзначано, що діти, які мають інструкції з визначеними вказівками, ігнорують їх і змінюють хід роботи.

Для того, щоб навчити учнів з особливими освітніми потребами складати план попередньої роботи, було розроблено низку методик та порад.

І.Г.Єрмоєнко пропонував для формування плануючої діяльності використовувати схематичні малюнки планів на яких кожен пункт плану відповідав словесній інструкції.

З метою навчання дітей плануванню педагогами-практиками пропонується використання інструкційних таблиць. У кожній з таких таблиць описано у визначеній послідовності всі операції, пов'язані з виготовленням предмету. До опису додається наочний матеріал. Таким чином таблиця являє собою письмову інструкцію з вказівками як і в якій послідовності здійснюються необхідні операції.

Але навіть розгорнута інструкція не завжди допомагає учню виконати роботу відповідно наміченому плану. Учні з особливими освітніми потребами не завжди можуть самостійно подолати труднощі, що виникли в процесі роботи над виробом. Тому

завдання вчителя - вчасно допомогти школяру, спрямувати його дії на виконання адекватних операцій, оскільки допустивши помилку, учень не може її виправити й отримати необхідний результат.

Разом з тим допомога з боку вчителя не повинна зводитися лише до того, щоб надати школяру план у готовому вигляді. Вирішення цього питання залежить від того, як учень сприймає допомогу педагога. Саме в цьому й полягає корекційна робота вчителя.

Формування прийомів та навичок планування в дітей тісно пов'язане з навчально-виховною роботою школи в цілому й корекційно-виховною роботою зокрема. О.М.Граборов наголошував, що «уміти планувати свою роботу – це значить уміти до неї ставитися усвідомлено, зробити роботу цілеспрямованою, організованою».

2.4. Виховання навичок самоконтролю в учнів на уроках праці.

Необхідною умовою успішної трудової діяльності є здійснення в процесі праці самоконтролю. О.Хохліна відзначила, що «дії самоконтролю в процесі діяльності з огляду на її регуляцію та вплив на розвиток дитини відводиться одне з найважливіших місць. У дітей же з вадами розумового розвитку спостерігається несформованість самоконтролю.» Для того, щоб праця була ефективною і результативною її необхідно контролювати і корегувати відповідно до зазченої мети.

На регуляційну функцію самоконтролю вказували видатні психологи, дефектологи, методисти. Н.І.Кувшинов наголосив, що під терміном «самоконтроль» необхідно розуміти усвідомлене регулювання своїх дій відповідно поставленої мети.

В.В.Чебишева підкреслювала, що під «самоконтролем» у процесі праці розуміють «усвідомлені процеси, відповідно до яких робітник, враховуючи мету й намічений план, слідкує за своїми діями і їхніми результатами». Вона виділяла два основних види самоконтролю: *безпосередній* самоконтроль, який здійснюється в

процесі виконання і регуляції дій, і *перевірочний*, що здійснюється «на око» або за допомогою контрольних-вимірних інструментів.

Два види самоконтролю виділив і Л.Б.Ітельсон: *констатувальний* і *корегувальний*. Констатувальний – здійснюється під час зіставлення з результатом, який одержали з уявною метою; корегувальний – зіставлення з одержаним результатом і коректування до поставленої мети. Констатований припускає виявлення відхилень від поставленого результату; корегувальний – не тільки визначення відхилень від мети, але й уміння оцінити причини та намітити шляхи усунення помилок.

Види та форми самоконтролю залежать від характеру діяльності та етапу, на якому він здійснюється. Він може бути початковим, середнім та заключним і при цьому розрізнятися за змістом та формою.

Спеціальні спостереження вказують на те, що в дітей з особливими потребами самоконтроль має свої суттєві особливості. Так, учні початкових класів не вміють під час роботи контролювати й коректувати більше двох операцій. Контролюючи при виконанні операції, дві-три вимоги, діти не враховують інші.

Невміння дітей орієнтуватися на дві та більше ознаки предмету в процесі самоконтролю зумовлене тим, що визначення кількості ознак припускає виконання більш складного аналізу дій, які виконуються учнем.

Особливості самоконтролю учнів у процесі праці значною мірою зумовлені тим, що в них недостатньо розвинуті вимірні дії. Діти не вміють користуватися у відповідній мірі вимірними інструментами, раціональними прийомами «на око», що є причиною значної кількості помилок та недоліків у роботі.

Відсутність навичок самоконтролю є однією з причин слабого розвитку самостійності дій у дітей. На жаль, у практиці трудового навчання учнів недооцінюється важливість формування навичок самоконтролю.

У процесі роботи учні рідко зупиняються, щоб перевірити правильність виконання операцій, не розглядають виріб у цілому, а звертають увагу лише на останні операції. Тому в процесі трудового навчання в спеціальній школі більше уваги необхідно приділяти розвитку вимірювальної діяльності. В учнів повинне бути чітке уявлення по одиниці виміру (сантиметри). Навчання вимірювальним навичкам необхідно супроводжувати корекційно-виховною роботою з розвитку пізнавальної діяльності учнів. Це буде сприятиме усвідомленому та самостійному виконання практичних робіт.

2.5. Сутність і значення працездатності учнів в процесі практичної трудової діяльності

Працездатність – це здатність індивіда виконувати цілеспрямовану діяльність на заданому рівні ефективності протягом певного часу.

Успішність трудової діяльності значною мірою залежить від працездатності учнів. Б.І.Пінський відзначив, що на початку уроку працездатність обумовлена невмінням дітей зосередитися й мобілізувати себе, виробити необхідний темп і ритм роботи. У середині уроку учні втрачають інтерес до завдання, не можуть подолати труднощі та помилки, не усвідомлюють суспільно-корисну значущість трудового завдання, яке виконують.

Е.М. Вайнруб і Г.М.Плешканівська вказували, що працездатність учнів з особливими потребами залежить від стану м'язової, моторної сфери, від уміння координувати свої рухи. Однією з причин, що утруднюють навчання дітей спеціальної школи, вони вважали порушення цілеспрямованої діяльності, яка проявляється при виконанні тих завдань, які включають низку розумових дій і орієнтовно-послідовних завдань.

Позитивний вплив трудового навчання на функціональний стан працездатності учнів багато в чому залежить від правильної його організації: наявності завдань, які зумовлюють діяльність різнобічних функцій організму й сприяють усебічному фізичному

розвитку, раціональній тривалості трудових завдань. Розрізняють розумову та моторну працездатність.

Для розумової працездатності характерною є значне напруження уваги та мислення. А.Владимирський, Г.Дульнев, І.Єременко, Г.Плешканівська, А.Правдолюбов відзначили, що розумова працездатність дітей з особливими потребами має свої особливості. Вона нерівномірна, зигзагоподібна, виявляється у швидкій утомлюваності й пояснюється недостатньо активним включенням у роботу, обумовленим слабкістю вольових імпульсів. Недостатня мобілізація активності в робочому процесі впливає на нерівномірність темпу і ритму, швидку виснаженість, малу продуктивність і інтенсивність роботи.

Знання динаміки розумової працездатності протягом уроку, навчального дня, навчального тижня і навіть навчального року, дозволяє правильно скласти розклад уроків, науково правильно організувати навчання дітей.

Розумова працездатність визначеним чином зумовлює рухову працездатність у процесі практичної роботи.

Особливості рухової сфери дітей обумовлені низкою чинників: рівнем ураження нервової системи, етіологією захворювання, особливостями емоційно-вольової сфери, нейродинаміки тощо.

Відомо, що порушення темпу, ритму, плавності рухів у учнів з особливими освітніми потребами пов'язані з недостатністю екстрапірамідних компонентів рухів, своєрідністю протікання основних нервових процесів. Однією з основних особливостей моторики дітей є порушення управління складними руховими діями.

Рухова працездатність залежить від стану мускульної сфери й від умінь координувати свої рухи. Спостереження Леба (1886) і Массо (1890) переконливо доводять, що якість фізичної роботи знижується під впливом розумової втоми.

Значну роль під час формування рухових трудових навичок у дітей з порушеннями психофізичного розвитку відіграють властиві

їм особливості моторики. Одні з них починають роботу, прискорюючи темп, що призводить до зниження якості, до закріплення неправильних рухів, інші – навіть після тренувальних вправ працюють повільно. Своєрідність рухів визначається не лише порушеннями моторики і станом фізичного розвитку дітей, але й типологічними особливостям їх особистості.

Динаміка працездатності вищої нервової діяльності і координованості рухів у учнів, виявляється в процесі навчальних занять, уроків праці й фізкультури. Це є важливим при вивченні працездатності, зорових функцій і рухової сфери в динаміці навчального дня, а також при розробці нормативів продовження уроку, домашнього навчального навантаження школярів тощо.

Треба пам'ятати, що в складному процесі регулювання рівня функціональних систем, що сприяють оптимізації працездатності дітей під час трудового навчання, важливе значення мають стан центральної нервової, вегетативної, ендокринної систем, ретикулярної формації, психомоторики, які відображають різні сторони рухової діяльності дитини.

Завдання для контролю та самоконтролю

1. Визначте особливості сенсомоторного розвитку дітей з психофізичними порушеннями в процесі трудової діяльності.
2. Розкрийте особливості орієнтувальної діяльності учнів на уроках праці.
3. Визначте шляхи та умови формування вмінь планувати виконання наступного трудового завдання.
4. Як здійснення самоконтролю готує учнів до самостійної праці?
5. Як ви розумієте збереження працездатності на різних етапах навчального процесу (урок, тиждень, навчальний рік)?

Завдання для самостійного виконання

1. У чому полягають особливості сенсомоторного розвитку учнів з особливими потребами в процесі практичної діяльності?
2. Яку корекційну роль відіграє вміння учнів орієнтуватися в трудовому завданні?

3. Як уміння планувати виконання майбутнього завдання впливає на якість практичної діяльності?
4. Визначте корекційну роль формування вмінь самоконтролю в підготовці учнів до самостійної праці.
5. У чому полягають сутність та значення працездатності в процесі практичної діяльності на уроці праці?

Теми для доповідей та рефератів

1. Сенсорне виховання учнів з особливими освітніми потребами на уроках праці в початкових класах.
2. Стан та особливості рухової сфери учнів з психофізичними вадами.
3. Корекційна роль формування загальнотрудових умінь на уроках праці в спеціальній школі.

Список рекомендованої літератури та корисні ресурси

1. Бондар В.І. Підготовка учнів допоміжної школи до самостійної трудової діяльності: Навчально-методичний посібник. -К.: Радянська школа, 1988. – 128 с.
2. Бондар В.І., Ільченко А.М. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М.Монтесорі: Навч.посібник. – Полтава: РВВ ЦДАА, 2009. – 252 с.
3. Вайнруб Е.М., Плешкановская Г.М. Оптимизация работоспособности учащихся вспомогательной школы: Учебно-методическое пособие. – К.: Рад.школа., 1989. – 96 с.
4. Мерсиянова Г.Н. Выполнение практических заданий учащимися вспомогательной школы. – К.: Рад.школа, 1985. – 81 с.
5. Павлова Н.П. Трудовое обучение в 1-3 классах вспомогательной школы: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 176 с.
6. Пинский Б.И. Психология трудовой деятельности учащихся вспомогательной школы. – М.: Просвещение, 1985. – 127 с.
7. Синьов В.М. С 38 Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Підручник. — Частина 2., Розд. 10. Навчання і виховання дітей. - К.:НПУ ім.Драгоманова, 2009. - 224 с.

РОЗДІЛ III

Характеристика та методика використання методів трудового навчання

3.1. Загальна характеристика методів та засобів трудового навчання

Важливою ланкою трудового виховання та навчання дітей з особливими потребами є уроки праці. Саме на уроках праці у учнів формуються початкові трудові навички, закладається фундамент майбутньої професії, зумовлюється успіх їх соціально-трудової адаптації. Ефективність засвоєння ними даного курсу забезпечується методичним апаратом, а саме визначеними методами та прийомами навчання праці.

Метод трудового навчання – це спосіб взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів. Використання методів трудового навчання сприяє розвитку пізнавальних здібностей, формуванню трудових умінь та навичок у дітей, виховує в них позитивне ставлення до праці, готує до самостійного трудового життя.

У загальній та спеціальній дидактиці існує декілька класифікацій методів навчання. Та найбільш поширеною є класифікація за джерелами одержання знань, яка поділяється на 3 групи, а саме: словесні методи, що ґрунтуються на використанні слова в усній та друкованій формі; наочні – методи, які пов'язані з безпосереднім сприймання натуральних предметів, процесів, або їх зображень, та практичні або методи практичної діяльності.

Наведена класифікація найбільш повно відображає специфіку навчального процесу спеціальної школи. Саме поєднання слова, образу та практичної діяльності становить основу навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Найбільш ефективний шлях роботи вчителя з учнями - використання тих методів, що сприяють корекції розумових та фізичних недоліків розвитку дітей. У зв'язку з цим методи трудового навчання мають свої специфічні особливості. Значно більше часу приділяється практичним та наочним методам

навчання та їх різним комбінаціям. Щодо словесних методів, то вони рідше застосовуються.

Методи складаються з прийомів навчання. Прийом – це складова частина методу.

Найбільш ефективними прийоми навчання є ті, що активізують розумову діяльність дітей з особливими потребами та формують їх самостійність.

Їх можна поділити на 3 групи:

- до **1-ї групи** відносяться: показ, аналіз зразка виробу, з'ясування його суттєвих особливостей, складових частин, способів їх з'єднання, планування етапів виконання наступної роботи.
- **2-га група**: вибір необхідних матеріалів та інструментів, організація робочого місця, визначення прийомів та способів виконання практичного завдання, знаходження помилок та їх усунення.
- **3-я група**: здійснення самоконтролю, оцінка та аналіз учнівських робіт, аргументована самооцінка власної роботи.

Перелічені методи та прийоми застосовуються як в загальноосвітній школі, так і в спеціальній. Але щодо спеціальної школи, то вони використовуються з урахуванням розумових, фізичних та вікових особливостей дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Так, наприклад, в спеціальній школі вчитель не може обмежитись лише одноразовим показом нового прийому. Необхідне неодноразове його повторення в різних ситуаціях, активізація самостійності учнів, врахування індивідуальних психофізичних особливостей дитини. Значну роль відіграє роз'єднання деталей виробу, повільний темп демонстрації, відпрацювання окремих рухів.

3.2. Характеристика і методика застосування вербальних методів трудового навчання

За програмою спеціальної школи на уроках праці в 1-3 класах учні працюють з папером, текстилем, природним матеріалом,

пластиліном, виконують завдання із сільськогосподарської праці та конструювання.

У процесі навчання вони засвоюють практичні вміння та навички роботи з переліченими матеріалами, одержують відомості пізнавального характеру. Так учні довідуються про призначення глини та використання її в народному господарстві, дізнаються про види та особливості природних матеріалів, засвоюють сорти паперу та їх властивості, роль текстилю в житті людини тощо. Усі ці відомості повідомляються учням, за допомогою словесних методів.

До словесних методів навчання відносяться: пояснення, розповідь та бесіда.

Пояснення

У ході **пояснення** учні довідуються, як правильно організувати робоче місце, використовувати потрібні інструменти, дізнаються про особливості роботи з різноманітними матеріалами, учаться додержуватися правил техніки безпеки. Ураховуючи специфіку предмету, пояснення на уроках праці прийнято називати інструктажем.

На уроках праці **інструктаж** проводять із метою пояснити та продемонструвати способи трудових дій, формування безпечних та раціональних прийомів роботи.

Беручи до уваги індивідуальні можливості учнів спеціальної школи, складність трудового завдання, клас навчання, інструктаж повідомляється повністю або частково у процесі виконання завдання. Інструктаж включає питання, які вчитель залучає з метою активізувати розумову діяльність учнів. Питання можуть ставитися в ході аналізу зразка виробу, визначення властивостей матеріалів, вибору інструментів тощо. Наприклад, у процесі навчання шиттю, вишиванню інструктаж застосовується при докладному поясненні й показі способів виконання ручних швів, при ознайомленні учнів з безпечними правилами користування голкою та ножицями.

В окремих випадках інструктаж може звестися тільки до пояснення вчителя. Наприклад, перед екскурсією на фабрику вчитель інструктує учнів, як поводитися в дорозі, у транспорті, на

підприємстві, на що звернути увагу під час екскурсії, що робити після її закінчення та інше.

Інструктаж як метод потребує від дітей з особливими освітніми потребами участі зорового та слухового аналізаторів. Під час проведення інструктажу учні одночасно слухають, спостерігають за змінами, що відбуваються з матеріалами (які обробляє вчитель), слідкують за вчителем, як він користується інструментами, виконує рухові дії.

Окрім цього учителю, в процесі інструктажу необхідно утримувати увагу усього класу, слідкувати за тим, як учні сприймають його пояснення, виконують операції та прийоми. Щоб переконатися, чи правильно діти зрозуміли інструкцію, учителю треба запропонувати декільком учням повторити її. Лише після цього дітям можна дозволити виконувати роботу.

Особливо чіткий інструктаж необхідно подавати, навчаючи молодших школярів шиттю, прийомам роботи з природним матеріалом, коли учні виконують складні технологічні операції. Наприклад, пояснюючи правильне виконання стібка, учитель демонструє та пояснює низку таких операцій:

- як правильно затягти нитку в голку; зав'язати вузлика;
- як проколоти тканину зі споду, та з лицьового боку;
- як проштовхнути голку наперстком;
- на якій відстані проколоти голку зі споду й виконати ті ж дії в зворотньому напрямку;
- як правильно протягнути нитку й одержати стібок.

Таке розчленування дій можна припустити лише на перших етапах навчання учнів. З часом треба вчити дітей виконувати голкою спочатку два, а потім чотири проколи одночасно.

Розрізняють інструктаж вступний, поточний і підсумковий.

Вступний інструктаж - проводиться при поясненні нового матеріалу. Він повинен активізувати розумову діяльність учнів, сприяти формуванню в них самостійності. Цього можна досягти поступовим ускладненням інструктажу. Наприклад:

- Після того, як учнів ознайомили з різноманітними видами та якостями паперу, їм пропонують вибрати для роботи матеріал за кольором, товщиною, фактурою та іншими показниками.
- Оволодіння практичними прийомами роботи з інструментами допомагає учням визначити інструменти та прилади для виконання конкретних операцій чи завдань.

Рекомендується проведення вступного інструктажу при поясненні нових операцій, нових прийомів роботи. Обсяг та зміст інструктажу залежить від новизни, складності матеріалу, вікових та психофізичних можливостей дітей даного класу та рівня їх підготовки.

Вступний інструктаж частіше буває фронтальним, коли вчитель пояснює завдання для всього класу. Оскільки не всі учні засвоюють пояснення вчителя на одному рівні, то їм досить складно починати й виконувати роботу після вступного інструктажу. Для таких дітей необхідно проводити поточний інструктаж.

Мета поточного інструктажу - попередити засвоєння учнями неправильних прийомів роботи. Поточний інструктаж є важливим корекційно-виховним заходом у навчанні дітей з інтелектуальними порушеннями. Він повинен проводитись систематично й включати додаткове пояснення, використання різних наочних засобів стосовно деяких учнів.

Поточний інструктаж може бути й фронтальним. Відбувається він у тих випадках, коли більшість або декілька дітей класу не зрозуміли пояснення вчителя й виконуючи завдання, припускаються аналогічних помилок. Учитель повинен зупинити роботу учнів і звернути їх увагу на характерну помилку. Педагог пояснює причину помилки, демонструє правильне виконання прийому. Потім учень, що припустився помилки, повторює правильне виконання операції і, тільки тоді клас може продовжувати роботу.

Підсумковий інструктаж відбувається після закінчення роботи, коли вчитель підбиває підсумки виконаного на уроці. Він

демонструє кращі роботи, визначає їх позитивні сторони та недоліки, аналізує допущені помилки.

Розповідь

Розповідь - коротке послідовне викладення фактичного матеріалу. Розповідь у спеціальній школі повинна мати цілісний, послідовний, закінчений, систематизований характер, що підвищує її пізнавальну цінність, створює умови для кращого сприймання.

На уроках праці розповідь використовується частіше для вивчення матеріалу мало знайомого учням. На вступних заняттях вона застосовується при поясненні значення праці в житті людей, про завдання уроків праці, значення додержання правил техніки безпеки та виконання санітарно-гігієнічних вимог, організації робочого місця. Розповіддю можна починати вивчення нового розділу програми.

Наприклад, починаючи вивчення розділу "Текстильні матеріали", учитель розповідає учням про необхідність набуття знань, умінь та навичок шиттю в різних ситуаціях (в побуті, на військовій службі, в поході, таборі).

Коротка розповідь вчителя допомагає дітям зрозуміти мету й призначення виробів, що будуть виготовлятися на тому чи тому уроці. Наприклад, при виготовленні закладки вчитель розповідає учням про її призначення, особливості форми, особливості естетичного оформлення, про дотримання правил безпечної роботи з ножицями та ін.

До розповіді вчителя на уроці ручної праці ставиться низка вимог:

- розповідь повинна бути короткою, але змістовною;
- тривалість розповіді в початкових класах спеціальної школи не повинна перевищувати 5-8 хвилин;
- керуючись вимогами програми, учитель повинен подавати лише той матеріал, який є найбільш важливим, типовим для даного завдання;
- у розповіді вчитель підкреслює ті положення, які мають для дітей найбільше освітнє та виховальне значення;

- розповідь повинна бути доступною розумінню дітей, яскравою, емоційною, логічною, послідовною, переконливою;
- темп розповіді повинен бути таким, щоб усі діти зрозуміли її зміст.

Розповідь повинна супроводжуватися демонстрацією наочного матеріалу. Учителю треба продумувати зміст розповіді, її форму, місце на уроці. Матеріал, що викладається вчителем, повинен бути науковим і відповідати освітнім, виховним та корекційним завданням урку.

Не дивлячись на те, що розповідь має, безумовно, позитивне значення, необхідно знати і її недоліки:

- під час розповіді вчителя діти пасивні;
- вони мало розмірковують;
- у дітей недостатньо розвивається мислення.

Бесіда

Бесіда застосовується на уроках у тих випадках, коли вчитель може спиратися на досвід учнів, отриманий ними раніше. Бесіда оживляє урок, активізує увагу учнів. Коротку бесіду (5-7 хв.) доцільно проводити на кожному уроці, використовуючи під час роботи ті чи ті наочні посібники (предметні карти, вироби, натуральні предмети).

Учитель часто проводить невеличку бесіду, звертаючи увагу учнів при розгляді наочних матеріалів. Це дозволяє аналізувати об'єкт, виявити його суттєві особливості.

Бесіда використовується в процесі пояснення нового матеріалу з метою збагачення, поглиблення та систематизації тих знань учнів, які вони одержали раніше. Вона може супроводжувати екскурсію. За допомогою бесіди вчитель установлює зв'язок нового матеріалу з тим, що вивчався на попередніх уроках. Бесіда може проводитися з метою повторення вивченого, виявлення запасу набутих учнями знань. Якщо на уроці починається робота з новим матеріалом, то вчитель виявляє, що учні про нього вже знають.

Під час бесіди вчитель звертається до учнів із запитаннями, на які вони повинні дати відповідь. Питання ставляться всьому класу,

для відповіді викликається один учень. Запитання, з якими вчитель звертається до учнів, повинні бути короткими, точними, чіткими й не вимагати відповіді "так" чи "ні" або припускати подвійної відповіді. Наприклад: "Які матеріали та інструменти необхідні для виконання виробу?"

Запитання вчителя повинні активізувати мислення дітей, вчити порівнювати, зіставляти, узагальнювати, розвивати логічне мислення. До таких запитань відносяться ті, що розкривають різні причинно-наслідкові зв'язки трудової діяльності. Наприклад: "Чому не можна розмічати папір з лицевого боку?", "Що вийде, коли почати шити, не зав'язавши вузлик на кінці нитки?"

Запитання, які активізують розумову діяльність учнів, можуть бути сформульовані так: "З яких деталей складається виріб? Які операції необхідно виконати, щоб виготовити виріб? Що будемо робити далі?"

Бесіда та розповідь як метод навчання можуть об'єднуватися на уроці. Наприклад, при ознайомленні учнів початкових класів з таким інструментом як ножиці учитель ставить перед дітьми запитання: "Як називається цей інструмент? Яке призначення ножиць? Яких розмірів бувають ножиці?". Отримавши відповідь на поставлене запитання, учитель узагальнює їх, пояснює будову ножиць, прийоми роботи з ними.

Завдання для контролю та самоконтролю

1. Назвіть методи та прийоми, що використовуються на уроках праці в спеціальній школі.
2. Визначте, які зі словесних методів пояснюють хід виконання практичного завдання.
3. У чому полягають переваги методу бесіди, що застосовуються на уроках праці в спеціальній школі?
4. Дайте характеристику методу розповідь. У чому його переваги і недоліки?

Завдання для самостійного виконання

1. Дайте характеристику прийомів трудового навчання. На які групи вони поділяються?

2. Яку корекційну роль відіграє використання поточного інструктажу? Наведіть приклад організації даного процесу.
3. Визначте корекційну роль та місце використання словесних методів у процесі навчання праці учнів з особливими освітніми потребами.

Теми для доповідей та рефератів

1. Місце та роль словесних методів, що застосовуються на уроках праці в початкових класах спеціальної школи.
2. Особливості застосування інструктажу при виконанні практичного завдання на уроках праці в початкових класах.
3. Корекційна роль застосування словесних методів у процесі практичної діяльності учнів на уроках праці.

Список рекомендованої літератури та корисні ресурси

1. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики: Учебное пособие. - Славянск. 2000. - 203 с.
2. Методичні вказівки до проведення уроків ручної праці в допоміжній школі / Склали Білевіча Є.О., Дорогий В.В.. - К, 1986.- 60с.
3. Миронова СП. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності: підручник. Кам'янець-Подільський нац.університет, 2014. – 260 с.
4. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Підручник. – Частина 2., Розд.8, Навчання і виховання дітей. К.: НПУ ім.Драгоманова, 2009. - 224 с

3.3. Характеристика і методика застосування наочних методів трудового навчання

Класифікація наочних методів та засобів трудового навчання в спеціальній школі

Наочність, як правило, застосовується на кожному уроці праці в спеціальній школі й виконує важливу дидактичну мету. Навчальні посібники допомагають створити в учнів з особливими потребами чіткі й правильні уявлення про об'єкти, сприймати предмети, явища, процеси в натуральному вигляді або їх зображення.

За метою використання наочні засоби на уроках праці можна поділити на такі *групи*:

* Наочні засоби, що допомагають пояснити кінцеву мету роботи (зразки виробів, муляжі, іграшки, технічні малюнки).

* Наочні засоби, що застосовуються з метою навчання дітей з особливими потребами планувати подальшу роботу (плани-плакати, предметні карти, інструкційні карти, тощо).

* Наочні засоби, що використовуються з метою навчання прийомів роботи (фотографії, макети, які демонструють прийом роботи за допомогою того чи того інструменту).

* Наочні засоби ілюстративного характеру (колекції, гербарії, картини, зразки готової продукції).

Використання даних засобів сприяє безпосередньому чуттєвому досвіду, розвитку спостережливості, пізнанню конкретних властивостей предметів та явищ; в учнів формуються поняття, здійснюються розумові операції, активізується пізнавальна діяльність під час практичної роботи.

До наочних методів відносяться: **демонстрація, спостереження та досліди.**

Демонстрація як метод трудового навчання

Демонстрація як метод трудового навчання включає знайомство учнів із зразками виробів, матеріалами, інструментами та пристосуваннями, прийомами виконання роботи. На уроках праці демонстрація застосовується під час ознайомлення з об'єктом роботи та в процесі її планування.

Використання демонстрації в процесі *ознайомлення учнів із зразком виробу.*

На уроках ручної праці учні виконують вироби, орієнтуючись на зразок. Зразком може бути: виріб, виконаний учителем, муляж, іграшка, опудало, натуральний предмет, малюнок. До зразка на уроках праці висуваються такі *вимоги*:

- зразок виробу повинен бути акуратним, мати яскравий зовнішній вигляд, правильно оформлений з естетичного погляду;

- за рівнем складності зразок виробу повинен відповідати програми;
- на уроці можна використовувати два види зразка: один той, що будуть виготовляти учні, інший великий, для фронтальної демонстрації всьому класу;
- на площині, де розміщений зразок (а це може бути аплікація, вишивка, деталі макету), повинні бути зазначені орієнтири (н-д: уздовж нижньої крайки /кромки/, по нанесеній лінії, від правого нижнього кута, упритул один до одного та ін.)

Кожен предмет, що аналізується на уроці, учні повинні мати можливість розглянути близько, узяти його в руки, поторкати, подивитися з усіх сторін, відчутти ознаки матеріалу, з якого виконано виріб, його величину, форму, вагу, фактуру.

Детальний **аналіз** зразка виробу допомагає учням краще уявити його призначення, особливості, складові частини. Він допомагає учням з особливими освітніми потребами краще зрозуміти зміст трудового завдання, полегшує уявити кінцевий результат завдання, дає можливість порівняти свій виріб зі зразком і у такий спосіб самим перевірити якість своєї роботи, виявити допущені помилки.

Для засвоєння учнями всіх особливостей зразка готового виробу застосовуються прийоми динамічного матеріалізованого аналізу та порівняльного аналізу.

Приєм *динамічного матеріалізованого аналізу* застосовується для засвоєння учнями всіх особливостей зразка виробу з подальшим синтезом деталей у цілий виріб. На очах в учнів учитель розбирає на окремі деталі спеціально підготований зразок, а потім їх знову поєднує. («Сонечко»).

Корекційно-розвивальний вплив використання прийому *порівняльного аналізу* полягає в тому, що вчитель демонструє декілька аналогічних зразків виробу, в яких на фоні другорядних деталей виступають головні, незмінні, які повинні обов'язково виконати учні.

Прикладом має бути «Виготовлення закладки». Учитель демонструє кілька закладок, різних за зовнішнім оформленням. Для проведення порівняльного аналізу з учнями проводиться бесіда за такими запитаннями.

- Чи всі ці закладки зроблені добре й можуть бути оцінені на «відмінно»?

- Вчи всі вони однакової довжини ? (порівнює з розміром книги).

- А що можна змінити при виконанні завдання? - колір паперу, кількість і колір геометричних фігур, їх форму, величину, кількість розташування у орнаменті.

- Далі вчитель аналізує закладки, установлюючи, що всі вони мають картонну основу, однакової довжини і ширини, паперові смужки, якими поклеєна картонна основа закладки з обох боків та геометричні фігури, якими оформлена закладка.

- Учитель підводить дітей до висновку про необхідність дотримання розміру, форми картонної та паперової смужок, послідовності виконання закладки, акуратності в роботі - це головне. І щоб одержати «5», треба виконати головні вимоги.

Використання таких методів і прийомів на уроках ручної праці допомагає ефективно корегувати такі недоліки розвитку учнів як невміння орієнтуватися на зразок, виділяти головне і другорядне, механічно виконувати виріб.

Використання демонстрації *в процесі планування подальшої роботи.*

Щоб навчити учнів з особливими потребами планувати хід виконання трудового завдання, використовуються такі наочні засоби, як: предметна карта, графічний план словесна інструкція.

Предметна карта - це низка предметних зразків виробу різного ступеню готовності, що відображають хід виконання завдання. Кожен зразок -результат виконання одного або декількох прийомів, які складають визначену операцію. На карті також можуть бути зображені способи виконання прийомів, матеріали, інструменти, необхідні для виконання даного завдання.

Демонстрація предметних карт на уроках праці допомагає дітям установлювати логічну послідовність роботи, навчає добирати інструменти, матеріали, застосовувати найбільш раціональні й безпечні прийоми роботи, здійснювати поетапний контроль за виконанням виробу.

Таке наочне приладдя рекомендується використовувати на уроках праці починаючи з 1-го класу (3 чверть).

На уроках праці використовується 2 варіанти предметно-операційного плану: детальний план та скорочений.

Детальний предметно-операційний план, що відображає всі операції і містить відомості про виконання нових і складних прийомів. На ньому може бути зображена послідовність виконання складного прийому (н-д: нитка закріплюється на початку стібка, показана довжина стібка, напрямок голки і спосіб її просування). Так наочність може використовуватися в 1 класі або при засвоєнні нового складного трудового прийому.

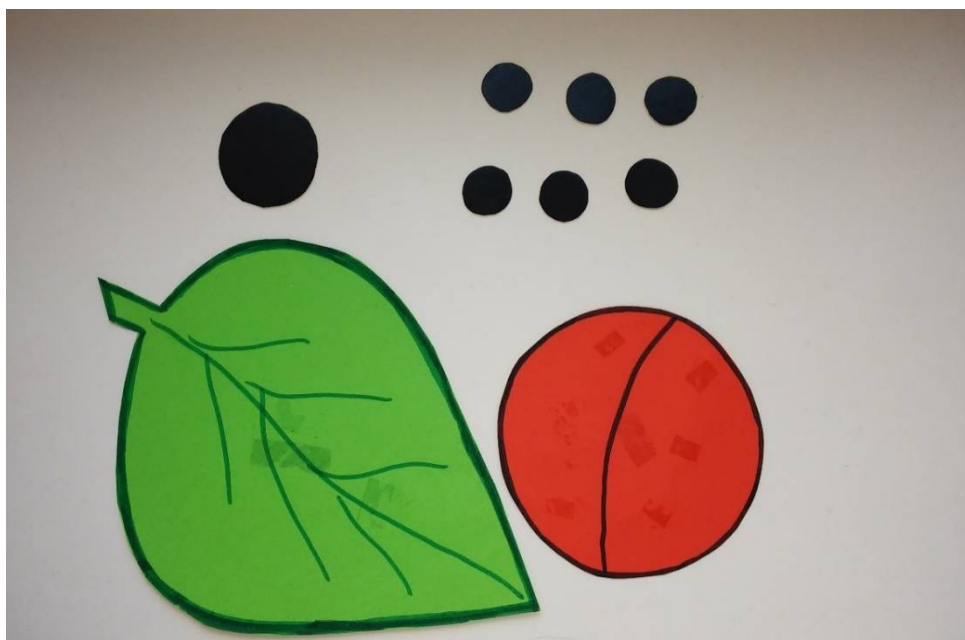
Скорочений предметно-операційний план містить лише основні операції. Такий план складається для виконання робіт аналогічних до попередніх, або для закріплення теми.

При оформленні карт необхідно дотримуватися *низки вимог*:

- предметно-операційний план (ПОП) повинен мати назву відповідно до шкільної програми;
- бути красиво і правильно оформлений;
- мати однорідне зображення операцій (колір, масштаб);
- розміри деталей на плані повинні відповідати розмірам зразка;
- мітки, лінії, цифри потрібно позначити чітко й досить крупно, щоб учні бачили їх з місця;
- колір, фактура матеріалу повинні відповідати зразку;
- картки ПОП повинні розташовуватися по горизонталі або по вертикалі, щоб учні легко могли знайти потрібну операцію; по можливості вони повинні кріпитися так, щоб кожен зразок операції можна було зняти й розглянути з усіх сторін

Планування виготовлення виробу може бути відображене й на графічному плані, або у вигляді словесної інструкції.

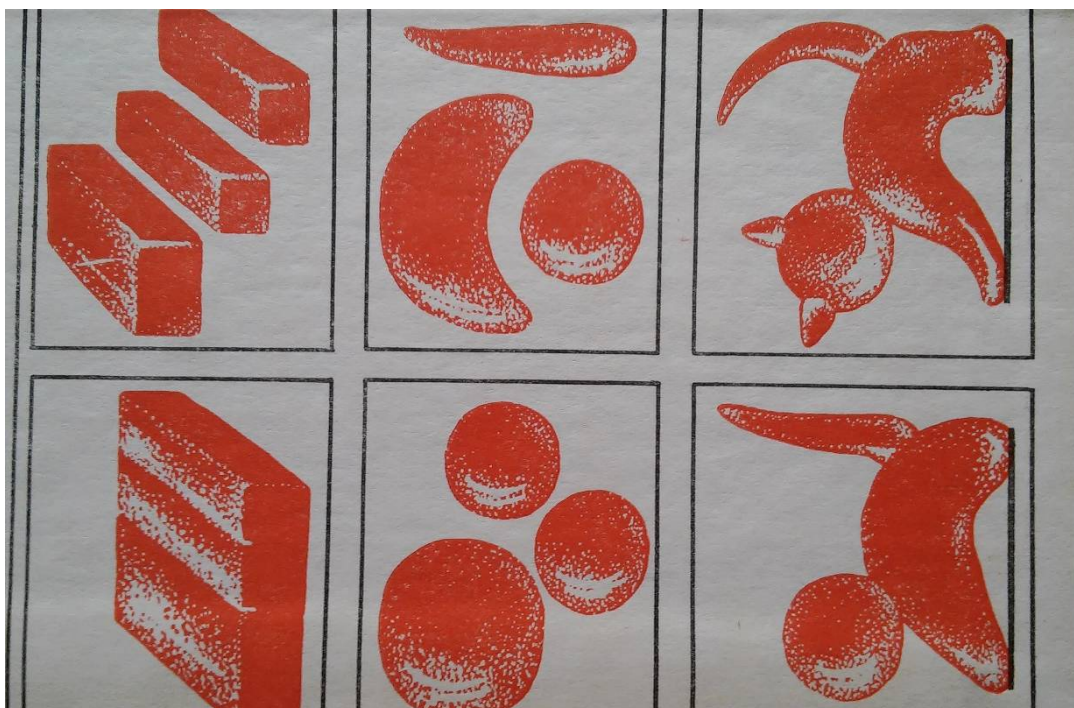
Приєм динамічного матеріалізованого аналізу

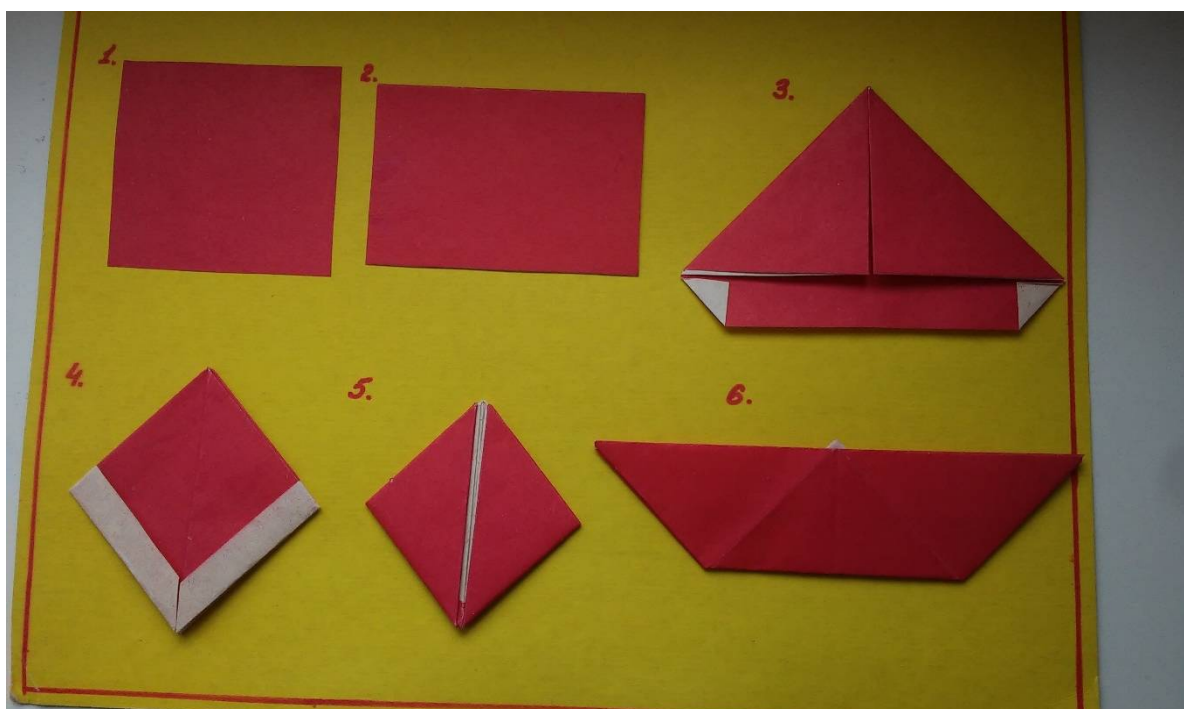
Приєм порівняльного аналізу

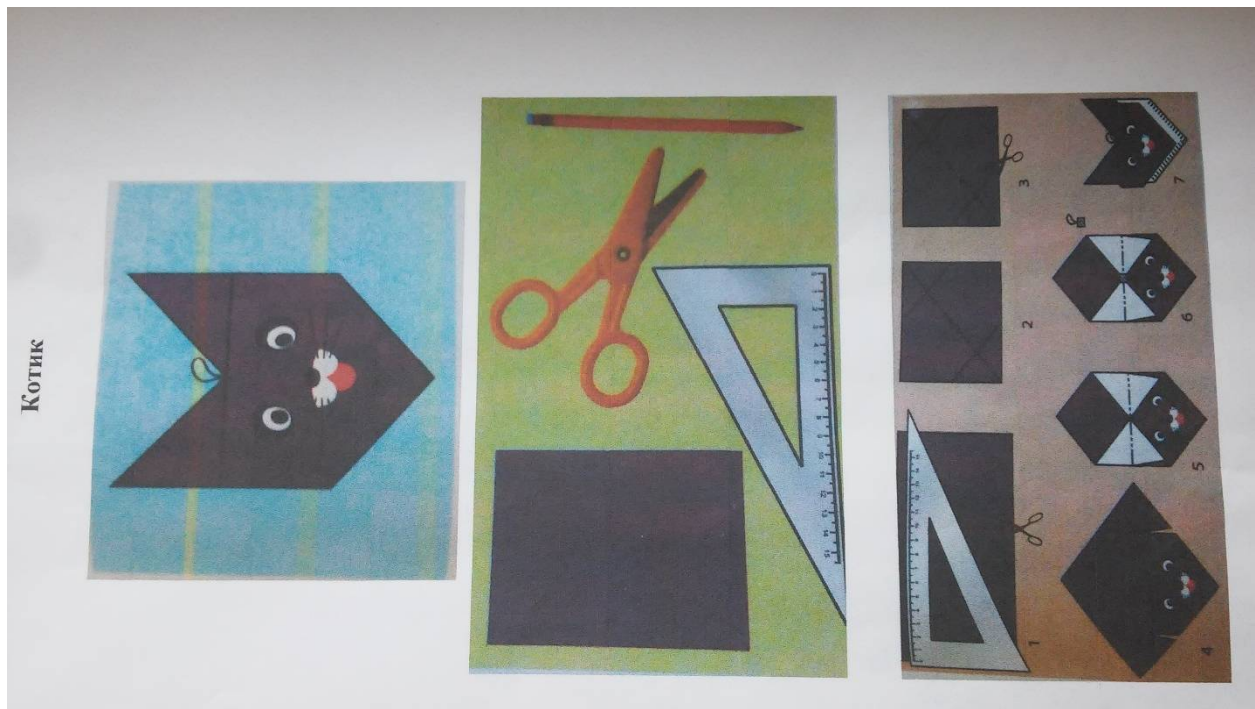
Використання демонстрації в процесі планування наступної роботи

Послідовність виготовлення котика із пластиліну

Послідовність виготовлення човника із паперу

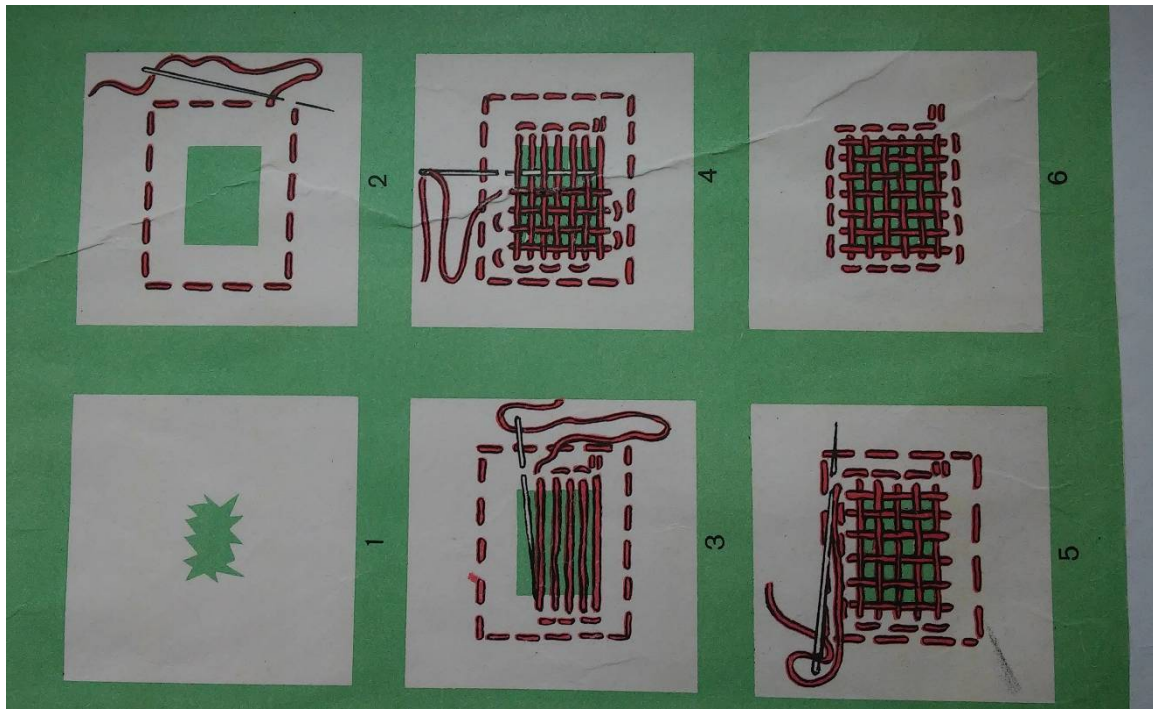

Інструкційна карта виготовлення котика із паперу

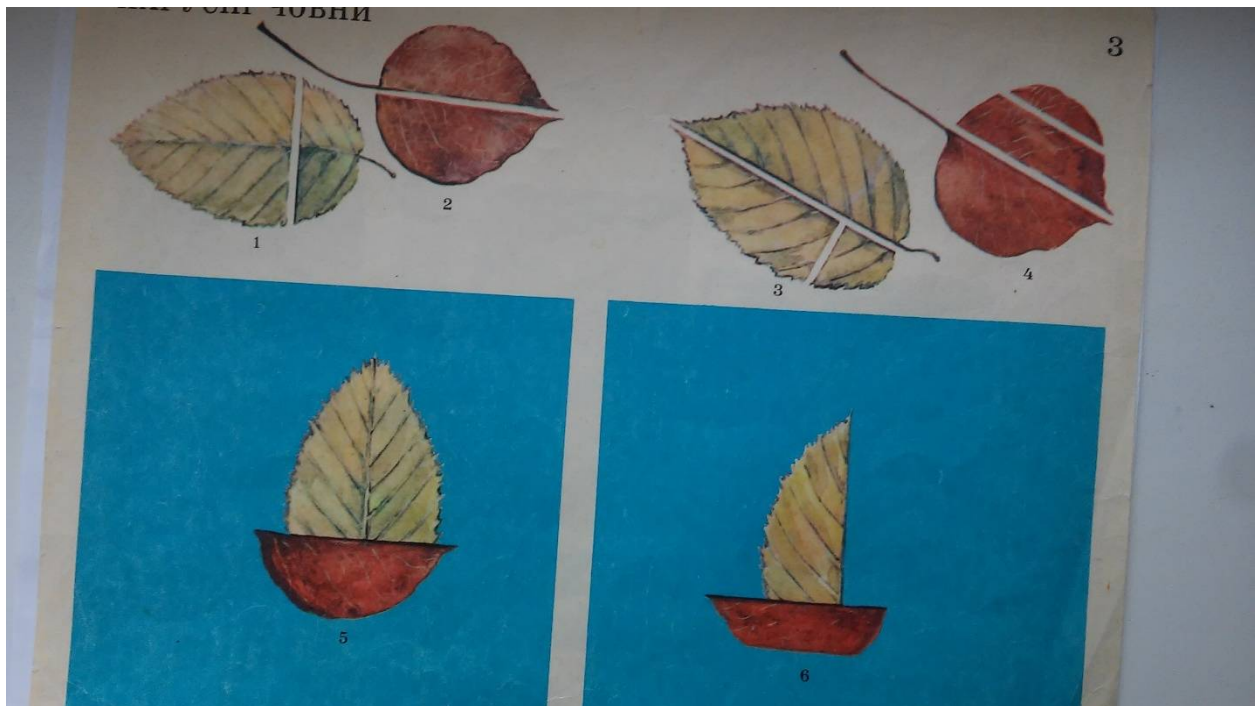
КОТИК

1. Зроби розмітку квадрата і виріж.
2. Зроби розмітку ліній згину та надрізів.
3. Зроби надрізи.
4. Наклей очі, рот з носиком.
5. Загни кути — вушка по лініях згину.
6. Приклей петельку з нитки
7. Склади по лінії згину основну деталь.

Інструкційна карта послідовності штопання

Графічна карта виготовлення човника з природного матеріалу

Графічний план доцільно використовувати при виконанні багатоскладового виробу з глини, природного матеріалу. Оскільки

такі вироби мають невеликий розмір, доцільно малюнки виконувати в збільшеному вигляді (порівняно зі зразком).

Наприкінці 2 і 3 класів на уроках можна застосовувати **словесний план**. Кожен пункт такого плану пишеться на окремій смужці паперу великими літерами. Речення повинні бути короткими, містити назву операції, прийомів роботи або інструментів, складатися зі знайомих слів.

При розробці та виготовленні предметно-операційного плану варто враховувати:

- завдання уроку;
- місце уроку в системі занять, тобто наскільки самостійно учні можуть скласти план роботи над виробом;
- ступінь новизни матеріалу;
- досвід роботи учнів з картами плану;
- кількість деталей виробу (чим більше деталей, тим складнішим і більш докладним повинен бути план);

З метою активізації розумової діяльності учнів учитель може застосовувати не тільки вже готовий план-малюнок, але й деформовану серію ілюстрацій. Вони відображають окремі операції й вимагають від учнів уміння розмістити їх у потрібній послідовності, що відповідає ходу виконання виробу. Діти повинні не тільки розкласти такі малюнки в необхідній послідовності, але й пояснити, чому таку послідовність вони вважають доцільною.

Отже, словесному плануванню передуює робота зі створення плану в матеріалізованій формі.

Треба відзначити, що метод демонстрації на уроках праці має свої особливості, нехарактерні для інших навчальних предметів, оскільки на уроках праці вчитель демонструє не тільки зразки виробів, але й операції, дії, пов'язані з виконанням трудового завдання.

Правила демонстрації на уроках праці в молодших класах спеціальної школи.

Ефективне використання наочності на уроках праці досягається шляхом демонстрації наочних засобів, що супроводжується поясненням, розповіддю, бесідою вчителя.

Положення предмету, що демонструється, повинно бути таким, щоб його бачили всі учні. При знайомстві з окремими деталями, вчитель повинен показати їх на карті та на моделі виробу. Це відіграє корекційну роль, а саме, в учнів виховується здатність диференціювати об'єкт, розділити його на окремі частини, виконувати кожен деталь окремо й увесь предмет у цілому.

Дрібні деталі, що існують у єдиному екземплярі, учитель показує обходячи весь клас. За можливості можна використовувати комп'ютер.

При демонстрації наочного приладдя, інструментів і прийомів роботи з ними вчитель повинен урахувати ті обставини, що учні з особливими потребами, розглядаючи предмети, не можуть одночасно уважно слухати пояснення. Тому спочатку потрібно виділити дітям час розглянути предмет, а потім продовжувати пояснення. Щоб перевірити, як діти засвоїли матеріал, потрібно після пояснення викликати 2-3 учнів і запропонувати їм повторити те, що розповідав учитель.

Спостереження та досліди.

Спостереження та досліди на уроках праці проводяться з метою визначення окремих властивостей матеріалів, що використовуються відповідно до програми, і з'ясувати особливості роботи з ними.

Спостереження і досліди привчають учнів з особливими потребами детально розглядати предмети, явища, аналізувати їх, групувати, узагальнювати з огляду на їхні якості і властивості, робити причинно-наслідкові висновки. Виховна функція даного методу наочності спрямована на підвищення активності учнів у процесі трудової діяльності, наполегливості, уміння доводити почату справу до кінця.

На уроках праці спостереження та досліди можна організувати з метою вивчення: властивостей паперу (волокниста структура, особливості наклеювання), природного матеріалу (твердість, хрупкість, способи поєднання), пластиліну (пластичність). Проводячи досліди з листям, учні встановлюють, що сухе листя відрізняється від живого. Вони переконуються, навіщо при висушуванні листя між листочками кладуть газету та які зміни відбуваються з листям, коли його просушують праскою?

Для демонстрації дослідження вчитель ставить перед класом питання, наприклад: «Що буде з папером, якщо його намочити?», «Який папір міцніше, сухий або мокрий?». Потім учитель пояснює, що потрібно зробити, щоб переконатися в правильності висновку.

Для того, щоб дослідити, що папір має волокнисту структуру й дані обставини впливають на умови та якість виробів із паперу, учням можна запропонувати таке дослідження: учитель перед класом ставить питання: «Подивіться уважно на аркуш паперу. Чи бачите ви, що він у своїй основі складається із волокон. А як ми в цьому можемо переконатися? Давайте відірвемо з нашого листочка дві смужки, шириною 1 сантиметр і довжиною 10 сантиметрів. Але один клаптик відірвемо уздовж аркуша, а інший – уперек. Складіть обидві смужки разом у основі і подивіться. У тієї смужки, що стоїть рівно, волокна розташовуються уздовж, а у тієї, яка скрутилася, уперек. Якщо кожен з них ми розірвемо, то переконаємося, що акуратне місце розриву буде спостерігатися уздовж волокон. Про це треба пам'ятати при обробці даного матеріалу, якщо прагнете виконувати роботу красиво та акуратно.

Перш ніж запропонувати роботу учням, вчитель повинен сам провести дослід напередодні. Це запобігає труднощам, які можуть трапитися в ході демонстрації учням дослідження, а також визначити час, необхідний для проведення досліду. У молодших класах досліди проводяться таким способом: учням роздають всі необхідні матеріали та пристосування для експерименту, за вказівкою вчителя діти одночасно починають роботу й приходять до визначених висновків теж одночасно.

Спостереження та досліди вчитель намічає при складанні календарного плану і відповідно до плану заздалегідь готує всі необхідні пристосування і матеріали.

Завдання для контролю та самоконтролю

1. Назвіть, які наочні методи та засоби використовуються на уроках праці в спеціальній школі, за яким принципом вони поділяються.
2. У чому полягає специфіка використання технологічної карти в процесі роботи над виробом.
3. Завдання та корекційна роль проведення спостережень та дослідів для якісного виконання виробів на уроках праці в спеціальній школі.
4. Роль та значення методу демонстрації для підвищення корекційного впливу практичної діяльності на розвиток пізнавальних можливостей учнів з особливими потребами.

Завдання для самостійного виконання

1. Назвіть наочні методи і прийоми навчання і обґрунтуйте необхідність їх застосування в процесі практичної роботи на уроках праці.
2. Які педагогічні умови необхідні для реалізації корекційного потенціалу наочних методів навчання в ході практичної діяльності?
3. Які прийоми можна використовувати при ознайомленні з об'єктом у ході практичного виконання програмового завдання?
4. Розкрийте методику проведення дослідів та спостережень на уроках праці, у чому полягає їх необхідність.

Теми для доповідей та рефератів

1. Роль наочних методів у процесі практичної діяльності учнів на уроках праці в спеціальній школі.
2. Корекційне значення використання наочності на уроках праці.
3. Застосування наочності в ході планування практичної діяльності на уроках труда в початкових класах спеціальної школи.

Список рекомендованої літератури та корисні ресурси

1. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики: Учебное пособие. - Славянск. 2000. - 203 с.

2. Методичні вказівки до проведення уроків ручної праці в допоміжній школі / Склали Білевіча Є.О., Дорогий В.В.. - К, 1986.-60с.
3. Миронова СП. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності: підручник. Кам'янець-Подільський нац.університет, 2014. – 260 с.
4. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Підручник. – Частина 2., Розд.8, Навчання і виховання дітей. К.: НПУ ім. Драгоманова, 2

3.4. Практичні методи, що використовуються на уроках праці в початкових класах спеціальної школи

Особливості формування рухової сфери у учнів з особливими проблемами навчання.

В процесі трудової практичної діяльності учні засвоюють найраціональніші способи і прийоми та навички практичної діяльності, накопичені попередніми поколіннями в ході суспільного розвитку.

За визначенням С.Л. Рубінштейна, Б.Ф.Ломова, Б.М.Теплова - навичка - це автоматизований компонент свідомої діяльності, що формується в процесі вправ, при цьому способи виконання дій удосконалюються та закріплюються. З точки зору фізіологів - рухова навичка - система тимчасових зв'язків, що виникають в процесі повторення.

Уміння К.Н.Корнілов, Н.Д.Левітов, К.К.Платонов трактують як незавершену навичку, яка виникає на певному етапі її формування. Є.І.Бойко, Н.А.Риков, В.В.Чебишева розглядають уміння як самостійна психічну категорію, що сприяє успішному формуванню нової навички.

Велике значення для формування рухових навичок у розумово відсталих дітей мають властиві їм особливості моторики. Порушення рухової сфери виявляються в невідмінні виконувати точні злагоджені рухи, контролювати і регулювати їх силу, швидкість, ритм (Ж.Демор, Е. Сеген, Л.Бонкур, Ж.Філіпп і ін.).

Дані французьких дослідників (М. Дюбост, Д.Демор, Колер) свідчать, що недоліки моторики у розумово відсталих дітей виражаються у сповільненості рухів, незграбності, нерівномірному характері рухів, обумовленими нестійкістю уваги.

Г.М. Дульнев, Н.І. Озерецкий, И.В. Равич-Щерба вказували на те, що розвиток рухових навичок у розумово відсталих дітей запізнюється. Г.Я. Трошин відзначав, що дітям-олігофренам властива швидка стомлюваність, слабкість, нездатність до сприйняття рухів.

Найважчим для розумово відсталої дитини є диференціювання рухів, швидкість, плавне включення в рух, перемикання з одного руху на інший, який залежить від патологічної зміни тону м'язів (Р.Б. Бабенкова).

Разом з тим дослідження (Стамбак, фр. вчений, 1966г), присвячені вивченню швидкості і точності ручних операцій, дозволяють зробити висновок про те, що дії, що легко автоматизуються, виконуються розумово відсталими дітьми добре. Це дає можливість прогнозувати професійну адаптацію розумово відсталої дитини.

Класифікація рухових прийомів на уроках праці.

На уроках праці учні засвоюють рухові трудові прийоми.

До них відносяться:

1. Прийоми розмітки (розмітка шляхом згинання паперу по різних напрямках, нанесення розмічальних ліній за допомогою мірки, шаблона, лінійки).

2. Прийоми обробки матеріалу (витягання, скачування, сплющення пластиліну; проколювання отворів (голка, шило), різання).

3. Прийоми з'єднання деталей (сполучні шви, примазування деталей з пластиліну, склеювання, з'єднання деталей за допомогою дроту, паличок, гайки).

4. Прийоми контролю (накладення на око, вимірювання за допомогою мірки, лінійки).

Дані прийоми підрозділяються на:

1) роботу без застосування знарядь праці (скачування, примазування пластиліну, вити шнура;

2) роботу зі знаряддями праці, які виконуються за допомогою інструментів (ножиць, шила, голки).

Програмою передбачено виконання роботи:

- спочатку за допомогою прийом без застосування інструментів ;

- потім нескладних прийомів із застосуванням інструментів;

- і, нарешті, відносно складних інструментальних прийомів.

Практичні методи навчання і їх використання на уроках праці в школі

На уроках ручної праці основне місце, безумовно, відводиться використуванню практичних методів навчання. До них відносяться:

- графічні роботи;

- різні вправи по формуванню рухових навичок;

- досліди і спостереження.

Виконання графічних робіт;

Графічні роботи. В молодших класах на уроках праці учні знайомляться з елементарними прийомами розмітки паперу і картону, текстильного матеріалу. Здійснюється розмітка за допомогою мірочки, лінійки, циркуля, шаблона і трафарету.

Виконати розмітку - значить перенести на матеріал всі розміри і лінії, відповідні майбутньому виробу або його деталей. Оскільки спочатку навчання учням важко здійснювати розмітку за допомогою лінійки або циркуля, вчитель використовує трафарет і шаблон.

Шаблон (трафарет) - це пластинка з контурами, які точно передають форму і розмір деталі або виробу в цілому. Доцільно використовувати шаблон і трафарет також в тих випадках, коли необхідно виготовити декілька однакових виробів (наприклад, дидактичний роздатковий матеріал).

Для виконання розмітки за допомогою шаблона (трафарету) учень:

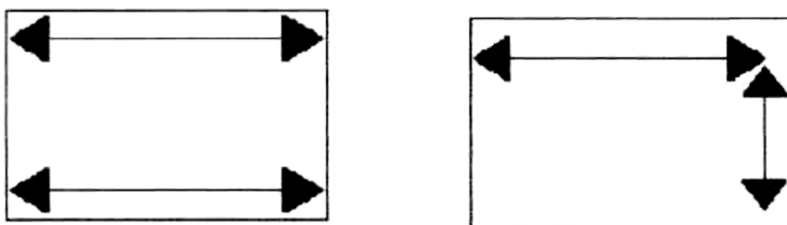
- прикладає його на виворітну сторону матеріалу;
- лівою рукою міцно притримує його;
- а правою, тонко заточеним олівцем, тримаючи його під нахилом, обводить по контуру зліва направо;
- вирізування малюнка здійснюється строго по наміченій лінії;
- розташовувати шаблон (трафарет) слід так, щоб доцільно використовувати матеріал і уникати великої кількості відходів.

Шаблон (трафарет) вчитель виготовляє (картон, тонкий метал, пластик) або користується таким, що продається у спеціальних відділах магазинів і зберігає в спеціальних, заготовлених для цього конвертах.

Формування навичок роботи з вимірювальними інструментами;

Мірка виготовляється вчителем з картону і є підготовчим етапом перед використанням лінійки. При розмітці за допомогою мірочки учень накладає її на матеріал, притримує лівою рукою, а правою робить відмітку олівцем під прямим кутом у позначеному місті.

Сантиметрова лінійка. Вчитель звертає увагу дітей, що розмітка лінійкою здійснюється від нульової відмітки. Відмірявши необхідну довжину, ставимо маленьку крапку, а потім сполучаємо її тонкою лінією, тримаючи олівець під нахилом. Спочатку діти здійснюють розмітку зліва направо. І лише виконавши горизонтальну розмітку, вчать ся це робити зверху вниз.

Щоб навчитися правильно, виконувати прийоми розмітки, учні спочатку починають виконувати дію відразу після інструкції вчителя і прагнуть правильно повторити його пояснення. Вчитель спостерігає, як учні виконують прийом, виправляє допущені помилки. Учні неодноразово повторюють прийом, досягають правильного результату. Їх дії стають менш напруженими,

поступово вони витрачають менше сил і часу. Але остаточно опановують прийомом тільки в процесі практичного виготовлення виробів.

Формування рухового прийому роботи з ножицями

Для виконання складання, різання, склеювання і інших операцій потрібні найпростіші інструменти: ножиці, ножі, гладилки, лінійки, кисті. Учні повинні оволодіти правильними прийомами роботи, оскільки більшість з них застосовуються при роботі з різними видами матеріалів.

Практичні роботи, вказані в програмі, дозволяють закріпити і періодично повторювати рухові прийоми. Так, різати ножицями по лініях різної форми школярі навчаються протягом 3-х років, застосовуючи їх при роботі з папером і картоном, з тканиною, природним матеріалом, дротом. Причому, більшість, прийомів, яким повинні опанувати діти є професійними, які надалі будуть застосовуватися надалі на заняттях в шкільних майстерних і на виробництві. Тому вчитель повинен навчати учнів виконувати руховий прийом *не на побутовому, а на професійному рівні*, тобто дотримуючись необхідних вимог до знарядь праці, їх рухової програми. Наприклад, розгладження згину паперу слід проводити гладилкою, а не пальцем і ножицями, ріцевання - картонним ножем, а не кінчиком ножиць. Застосування інструментів не за призначенням не тільки знижує культуру праці, але і може привести до порушення безпечної роботи. Окрім цього, вчителю в шкільних майстерних доводиться багато часу витрачати на перенавчання дітей, що уповільнює і ускладнює проходження програми.

Формування рухового прийому роботи з ножицями починається з розгляду знаряддя праці, з яких частин складаються ножиці (леза і 2 кільця), як вони з'єднані (за допомогою гвинта), де знаходиться ріжуча частина, де кільця.

Ножиці - складний інструмент для школярів молодших класів з особливими освітніми потребами. Вони вимагають

координованості рухів, злагодженості обох рук і високого зорового контролю. Навчаючи дітей володінню ножицями, вчитель повинен пам'ятати, що точності і ретельності вирізування можна добитися лише в тому випадку, якщо учні засвоять правильну хватку ножиць і прийоми різання по прямій і кривій лініях. З цією метою необхідно навчити школярів правильній хватці ножиць:

- брати ножиці необхідно в праву руку;
- середній і великий пальці вставляють в кільця;
- вказівним пальцем підтримувати нижнє кільце;
- безіменний палець і мізинець притискує до долоні. Якщо діти відкопилюватимуть ці пальці, то ножиці рватимуть папір.

Основну складність викликає у дітей оволодіння руховою програмою прийому (робоча поза, уміння тримати інструмент, рух правої руки з інструментом і положення лівої руки з матеріалом). Для показу рухової програми вчитель повинен продемонструвати, як правильно тримати інструмент, а потім виконати прийом в тому положенні, яке потрібне для правильної роботи, спочатку в нормальному, потім в повільному темпі, розчленовуючи кожен рух.

Після демонстрації рухової програми прийому учні на своїх робочих місцях намагаються його виконанні самостійно. Спочатку вправи проводяться без матеріалу. Вчитель пропонує дітям узяти інструмент, перевіряє, як вони його тримають; потім по вказівці вчителя діти починають рух. Повторивши його кілька разів, учні тренуються на негодящому (бросовому) матеріалі. Вчитель спостерігає за їх діями і, відзначивши типові помилки в позі, положенні рук, робочих рухах, зупиняє роботу, знов показує і коментує правильне виконання прийому. Помилкові дії показувати недоцільно, оскільки учні ще не оволоділи прийомом і відрізнити правильні рухи від помилкових не можуть. Одиначні помилки вчитель виправляє індивідуально, допомога виражається в активізації уваги, повторної інструкції, показі окремого компоненту прийому, контролі руху рук учня у момент дії.

При виконанні прямого розрізу треба тримати лезо ножиць по лінії розмітки, широко розводячи їх і не зводячи до кінця, оскільки ріжуча частина ножиць середня. Стискання важелів ножиць повинне бути плавним, повільним з одночасним рухом незакритих лез вперед.

При виконанні криволінійного розрізу необхідний синхронний рух обох рук: ліва рука повертає лист паперу назустріч ріжучим ножицям, а гроно правої руки короткими і дрібними рухами включається в зустрічний рух. Щоб продемонструвати напрям руху рук, вчитель може використовувати відповідну наочність.

Складність координації рухів обох рук викликає значні труднощі в оволодінні цим прийомом і вимагає тривалих вправ. При цьому вчителю слід пам'ятати, що плавні криволінійні форми вирізувати важче. Тому спочатку діти вправляються в різанні по трохи зігнутій лінії, після чого навчаються округляти кути прямокутних деталей, потім вирізувати зображення овочів і фруктів (де криволінійні форми менш точні). І лише після успішного виконання цих вправ можна перейти до вирізування кругів і овалів.

Молодшим школярам властива недостатня координованість рухів, особливо тонких рухів пальців, наявність сторонніх рухів, зайва різкість при виконанні рухових прийомів. Тому вчитель повинен готувати руки дітей до виконання прийому. Ця підготовка може здійснюється безпосередній перед його проведення або під час фізкультхвилинок (зразкові вправи):

- розведення і зведення пальців при строго випрямленій кисті;
- обжимання кистей в кулак і його розтиснення;
- зіставлення великого пальця всім іншим (на одній руці, на іншій, разом);
- обертання кистей;
- трушення розслабленими кистями;
- імітація прокручування пальцями нитки;
- потирання долонею об долоню.

Формування навички роботи з голкою

При навчанні учнів початкових класів, вчитель особливу увагу надає формуванню навички шиття голкою.

Ця робота здійснюється в наступній послідовності:

- вчитель пояснює призначення і устрій голки і наперстка;
- вчить визначати довжину нитки при шитті;
- правильно втягувати нитку в голку;
- зав'язувати вузлик;
- надягати на палець наперсток;
- правильно тримати в руці голку.

Щоб навчити правильно відмірювати довжину нитки (50-70 см), вчитель демонструє учням як це можна зробити за допомогою ліктя дитини. Після цього діти виконують вправи на визначення необхідної довжини нитки.

Втягування нитки в голку здійснюється тим кінцем, який відрізували від катушки. Голку беруть в ліву руку, нитку - в праву. Щоб легше втягати нитку вушко голки потрібно тримати над чимось світлим. Кінець нитки, що втягається, потрібно покрутити між пальцями або зволожити за допомогою губки, щоб він не розпушувався.

Щоб під час шиття нитка не вислизнула - потрібно на кінці зав'язати вузлик: учні повинні засвоїти, що нитку потрібно тримати в правій руці між великим і вказівним пальцями. Притримуючи великим пальцем кінець, нитку намотують, у вигляді петлі, на вказівний палець і потім за допомогою великого пальця скачують і стягують у вузлик.

Потім учні виконують вправи по формуванню уміння правильно шити голкою з наперстком. Наперсток надягають на середній палець руки (за розміром пальця). Починають формувати уміння користуватися голкою на шматочку поролону. Спочатку учні проштовхують голку наперстком вперед, беруть її ближче до гострого кінця великим і вказівним пальцями правої руки. Причому спочатку виконують вправи без нитки, потім з ниткою без вузлика.

Потім зав'язую вузлик і шиють по проколах на папері (в клітинку) способом "вверх-вниз". Після цього переходять до виконання стібка на тканині.

При цьому вчитель пояснює, як правильно організувати робоче місце і зберігати робочу позу. Учень повинен сидіти за столом прямо, злегка схилити голову, не спираючись на стіл. Ноги всією ступнею стоять на підлозі. Роботу не слід тримати близько до очей, світло повинне падати зліва. Матеріал необхідно тримати в лівій руці, так, щоб вказівний палець був закритий тканиною, а великий палець - зверху, притримуючи виріб.

За декілька хвилин уроку важко добитися засвоєння того або іншого рухового прийому. Тому справжнє оволодіння прийомами і навичками настає при виготовленні об'єкту.

Спостереження і досліди в процесі практичної діяльності.

Досліди і спостереження входять як в наочні методи навчання, так і в практичні, оскільки можуть бути частиною практичних робіт.

Відповідно до програми, в процесі практичної роботи, вчитель повинен провести ряд спостережень. Прикладом такого спостереження може служити вивчення властивостей різних матеріалів та особливостей застосування інструментів.

Так для проведення порівняння міцності ниток з волокон різного походження вчитель організовує наступне спостереження. Після короткої бесіди про волоконні матеріали, їх походження, найважливіші особливості, класифікацію, використовуванні людиною в побуті і техніці учні одержують як роздатковий матеріал клаптик вати, невеличкий шматок пряжі і такий же відрізок бавовняної швейної нитки №10. За пропозицією вчителя учні уважно розглядають ці матеріали і відповідають, що всі вони складаються з волокон. Колективно встановлюють, що у ваті волокна безладно переплутані, в пряжі - вони звиті, скручені один з одним, в швейних нитках теж скручені, але значно щільніше, ніж у пряжі. Вислухавши інструктаж вчителя, діти вискубують з

клаптика вати і з кінців ниток по декілька волокон і уважно їх досліджують: розглядають, визначають довжину, випробовують міцність на розрив, порівнюють колір, блиск і інші особливості.

Узявши невеликий клаптик вати і потягнувши його обережно за протилежні кінці в різні боки, учні переконуються, що волокна легко, без зусиль відділяються один від одного, зчеплення у них незначне.

З такого ж клаптика вати, растягнувши його трохи в різні боки, учні звивають (зсукують) невелику саморобну нитку і пробувають тут же її розірвати. Зробити це, виявляється, трохи важче: волокна, притиснуті один до одного скручуванням, не ковзають і разом чинять опір розриванню.

Таку ж спробу на розривання учні проробляють з пряжею і швейною ниткою. Опір цих матеріалів розриву - ще більший.

Результати цих випробувань школярі обговорюють, порівнюють і роблять логічний висновок: пряжу важче розірвати, ніж саморобну нитку з вати, а швейну нитку ще важче, вона найміцніша. Це визначення допомагає дітям правильно відповісти на питання: чому для шиття одягу, пришивання гудзиків застосовують швейні нитки, а не пряжу? Для яких робіт застосовують пряжу? (Деталі одягу повинні бути зшиті міцно, не рватися по швах, гудзики теж необхідно пришивати міцно. Пряжу використовують для плетіння шкарпеток, одягу, де особливої міцності від ниток не вимагається, але виріб повинен бути м'яким, достатньо міцним і красивим).

Завдання для контролю та самоконтролю

1. Розкрийте особливості формування рухової сфери дітей з особливими освітніми потребами з точки зору психологів та фізіологів.
2. Назвіть практичні методи, що застосовуються на уроках праці в спеціальній школі.
3. В чому полягає корекційна роль практичних методів навчання труду.

4. Назвіть порядок формування навички роботи з голкою.
5. Назвіть матеріали, відповідно до шкільної програми та ті їх властивості, з якими можна ознайомитися під час дослідів.

Завдання для самостійного виконання

1. Дайте визначення терміну «навичка» і «прийом». Чим вони відрізняються і що їх поєднує.
2. Які рухові прийоми формуються у учнів в процесі практичної діяльності на уроках праці.
3. Розробіть інструктаж по формуванню у учнів навички роботи з ножицями.
4. Розкрийте методику проведення дослідів та спостережень на уроках праці, в чому полягає їх необхідність для якісного виконання виробів.

Теми для доповідей та рефератів

1. Корекційна роль практичних методів навчання в процесі виконання трудового завдання на уроках праці в спеціальній школі.
2. Особливості формування рухової сфери на уроках труда в початкових класах спеціальної школи.
3. Роль та місце дослідів на уроках труда в спеціальній школі.

Список рекомендованої літератури та корисні ресурси

1. Бондар В.І. Підготовка учнів допоміжної школи до самостійної трудової діяльності.-К., 1988. – 128 с.
2. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики: Учебное пособие. - Славянск. 2000. - 203 с.
3. Методичні вказівки до проведення уроків ручної праці в допоміжній школі / Склали Білевіча Є.О., Дорогий В.В.. - К, 1986.- 60с.
4. Мерсиянова Г.Н.Выполнение практических заданий учащимися вспомогательной школы / НИИ педагогики УССР. – К.: Рад.школа, 1985 г. – 85 с.

5. Миронова СП. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності: підручник. Кам'янець-Подільський нац.університет, 2014. – 260 с.
6. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Підручник. – Частина 2., Розд.8, Навчання і виховання дітей. К.: НПУ ім.Драгоманова, 2009. - 224 с.

РОЗДІЛ IV

Організація уроків праці в початкових класах спеціальної школи

4.1. Аналіз програми з трудового навчання в початкових класах

Урок – це основна форма організації навчально-виховного процесу у школі. Спільним для всіх уроків є те, що вони визначаються змістом програми, мають однакову тривалість (45 хв.), чітко визначену тему (відповідно програми) та структуру.

Зміст трудового навчання учнів молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями (1-3 класи) визначається з позиції загально трудової, загально технічної підготовки та пропедевтичної функції щодо подальшого професійно-трудоного навчання у 4-10 класах спеціальної школи.

Здійснюється трудове навчання в спеціальній школі на уроках праці за відповідною програмою. Урок є основною формою навчально-виховного процесу і визначається змістом програми, має чітко визначену мету, тему й структуру.

Навчальний матеріал з праці дібрано, виходячи з завдань, поставлених перед даним предметом, передбачало виконання практичних виробів з такими матеріалами: робота з папером, пластиліном, природними, текстильними матеріалами, сільськогосподарська праця та конструювання.

Навчання праці є важливим засобом усебічного розвитку учнів і повинне враховувати вікові та фізіологічні особливості, впливати на розумові здібності дитини. У процесі праці розкриваються здібності, збагачуються знання, закріплюються вміння, проявляється творчість, засвоюються компетентності. Компетенція – це коло засвоєних знань та вмінь, що дозволяють обгрунтовано судити та вирішувати питання у визначеній галузі. У процесі трудового навчання в учнів формуються такі компетентності:

- технічний та технологічний кругозір;

- культура праці та побут;
- самостійне та критичне мислення;
- розвиток особистісних якостей, потрібних людині як суб'єкту виробництва й культурного розвитку суспільства.

Відповідно до програми, трудове навчання в початкових класах спеціальної школи спрямоване на досягнення освітніх, корекційно-розвивальних та виховних завдань.

Виконання **освітніх завдань** передбачає ознайомлення школярів з **основами трудового процесу**. Трудова діяльність розглядається як цілеспрямований процес, що включає:

- поетапне виконання практичного завдання;
- опанування техніко-технологічними знаннями, засвоєння знань щодо результату праці (об'єкт виготовлення), засобів праці (знаряддя, інструменти), виконання трудових операцій (дій), а саме їх послідовність;
- організацію робочого місця, виконання санітарно-гігієнічних вимог та правил техніки безпеки в процесі праці.

Освітні завдання спрямовані на засвоєння інтелектуальних вмінь і практичних навичок (рухових). Наприклад: знати та вміти застосовувати властивості паперу; вирізати ножицями деталі з паперу по прямій лінії.

Здійснення **корекційно-розвиткових завдань** уроку зумовлює формування в дітей усвідомленої **навчально-практичної діяльності**, формування та розвиток таких якостей особистості:

- цілеспрямованості, організованості, уважності, спостережливості;
- розвиток дрібної моторики;
- формування *уявлення* – шляхом засвоєння ознак предметів, *сприймання* - на основі вмінь розрізняти та порівнювати ознаки, *мислення* – порівнювати результати праці;
- розвиток пам'яті (шляхом засвоєння одержаних знань), мовлення (на основі збагачення словника);
- розвиток просторового орієнтування на площині;

- формування загально-трудових вмінь: орієнтування в завданні, його планування, здійснення самоконтролю.

Важливим моментом при реалізації корекційно-розвиткових завдань є визначення того, що ми корегуємо, за допомогою чого, яким шляхом.

Наприклад: Тема *«Виготовлення овочів з пластиліну (моркви)»* (1 клас, II чверть) ставить за мету: навчити учнів ліпити моркву з пластиліну. **Корекційно-розвиткові завдання:** 1) Становлення діяльності на основі формування зацікавленого відношення до її результатів; формування елементів самостійності в діяльності. 2) Розвиток мислення на основі формування умінь аналізувати вироби за кольором, формою, величиною, частинами. 3) Розвиток дрібної моторики в процесі виконання трудових операцій (розминання, розкачування пластиліну).

Виховні завдання передбачають засвоєння таких якостей, як працелюбство, дисциплінованість, формування моральних якостей та переконань, що лежать в основі особистості в цілому.

Навчальний матеріал представлено в програмі у вигляді таблиці, в якій основними є 3 колонки:

- 1) зміст навчального матеріалу;
- 2) навчальні досягнення учнів;
- 3) спрямованість корекційно-розвивальної роботи.

«Зміст навчального матеріалу» включає 1) техніко-технологічні відомості; 2) трудові операції та 3) об'єкти виготовлення.

У колонці *«Навчальні досягнення»* зазначено знання та вміння, якими мають оволодіти учні в процесі засвоєння навчального матеріалу на даному етапі навчання, що позначений у першій колонці.

«Спрямованість корекційно-розвивальної роботи та очікувані результати» розкривають шляхи формування пізнавальної, рухової та емоційно-вольової сфери дитини при засвоєнні відповідного матеріалу.

Матеріал розподілений в програмі за роками навчання та розділами, які визначаються видом поділочного матеріалу: глина, пластилін, природний матеріал, папір, текстильні матеріали тощо. Розташування тем дозволяє організувати систематичне повторення й поступовий перехід від вивчення простого до більш складного, створювати для учнів можливість застосовувати добуті знання і вміння при виконанні робіт із матеріалу, відмінного від попереднього.

Програмою передбачене поступове конструктивне ускладнення виробів, підвищення вимог до знань та вмінь учнів з урахуванням вікових та психофізичних можливостей. Це сприяє вирішенню основних завдань корекційного навчання: формуванню самостійності, розвиває загально трудові вміння, готує учнів до загальнотехнічної праці в шкільних майстернях.

4.2. Тематичне та поурочне планування уроків праці

В спеціальній школі трудове навчання в початкових класах відбувається за програмою. Розподілення матеріалу в програмі за класами та розділами полегшує вчителю складання як тематичних, так і поурочних планів.

Тематичний план складається на рік, семестр або на чверть на основі програми з урахуванням можливостей класу та наявності відповідних матеріалів. У ньому вказуються: вид праці, кількість годин. Перелічуються об'єкти роботи, екскурсії, визначаються строки проведення, передбачаються наочні посібники. Складаючи таким чином план, учитель на визначений термін планує роботу і ясно уявляє, що йому заздалегідь треба зробити (придбати потрібні матеріали, замовити чи виготовити в шкільній майстерні інструменти, підготувати посібники).

При доборі тем учителю треба брати до уваги складність завдання та розділу, що вивчається. *Наприклад:* першу чверть у першому класі не треба починати з розділу «Папір», так як виготовлення виробів з паперу передбачає використання інструментів – ножиць, лінійки, олівця, клею. Тому програмою

пропонується вивчення розділу «Глина та пластилін», оскільки учні виконують операції без застосування приладів.

Поурочний план складається на основі програми та тематичного плану. Тема уроку формулюється за програмою. Мета тісно пов'язана з темою уроку і відповідає на основне його запитання. Завдання уроку зазначені в програмі: навчальні, корекційно-розвиткові та виховні. Від правильного їх вибору та формулювання залежить ефективність уроку.

Наприклад: I клас, I чверть. Розділ «Папір». «Зміст навчального матеріалу» передбачає: ТТВ – властивості паперу; трудові операції – згинання паперу, складання, розривання: об'єкти виготовлення – іграшки із паперу: стріла, човник. **«Виготовлення іграшок із паперу: стріла»** - буде темою уроку. **Мета уроку:** навчити учнів виготовляти із паперу іграшку «Стріла». **Завдання уроку:** **Навчальні** – 1) Засвоїти властивості паперу, знати та називати основні його кольори; 2) *Формувати рухову сферу* – виконувати трудові операції за наслідування, складати папір з різка на різок, розривати папір навпіл по згину, виготовляти іграшки на основі трудових операцій за наслідуванням; ознайомити з інструментом гладилкою та прийомами роботи з нею. **Корекційно-розвиткові** – розвивати *пам'ять* на основі пригадування властивостей паперу, розвивати в учнів уміння *вислуховувати та повторювати* за вчителем аналіз зразка мало детального виробу; навчати виконанню об'єкту за *словесною інструкцією*, яка чергується з показом прийомів роботи; розвивати *мовлення* на основі проговорювання дій з папером. **Виховні** – формувати такі особистісні якості як стійкість та вибірковість уваги, цілеспрямованість, акуратність.

У поурочному плані відображені всі етапи уроку, а також повинен знайти відображення індивідуальний та диференційований підхід до учнів.

До кожного уроку висувається низка **вимог:** він повинен бути чітко спланований, більшість часу відводиться на виконання практичної роботи, на уроці повинна бути наочність, що

відображає зразки виробів, матеріали, інструменти, робоче місце підготовлене до уроку.

4.3. Специфічні особливості уроків праці

Урок праці в порівнянні з іншими уроками в спеціальній школі має свої специфічні особливості. До них належать такі:

1. Основна маса навчального часу відводиться на практичну діяльність – 30-35 хвилин;
2. Практична робота повинна мати суспільно корисний напрямок;
3. Кожен урок повинен мати чітку та конкретну дидактичну мету;
4. При роботі з ріжучими та колючими інструментами треба дотримуватися правил техніки безпеки;
5. Зміст уроку повинен виховувати повагу до праці.

4.4. Організація та методика проведення уроку праці в початкових класах спеціальної школи.

Структура уроку труда має 3 основні етапи:

I. Організаційний.

1. Організація уроку - 3-5 хвилин.

II. Основний етап.

2. Викладення нового матеріалу (з елементами проектування та планування) – 5-7 хвилин;
3. Практична робота 30-35 хвилин;

III. Заключний етап.

4. Аналіз та оцінка виконаної роботи 2-3 хвилини.

I. Організація уроку включає: організацію дитячого колективу та організацію робочого місця.

Організація дитячого колективу. Перед кожним уроком учні повинні вимити руки та надіти фартух або халат. У клас учні заходять спокійно, займають свої місця. Треба виробити в дітей

звичку нічого не чіпати на своєму робочому місці без дозволу вчителя.

Організація робочого місця. У кабінеті в кожного учня повинно бути своє робоче місце. З перших уроків праці вчителю треба навчити дітей, як правильно його організувати. Робоча дошка, на якій працюють учні, повинна знаходитися перед учнем. Інструменти треба класти з правого боку, матеріали розташовують зліва. Коробочка для сміття знаходиться посередині зверху, за робочою дошкою. Усе необхідне для проведення заняття бажано приготувати раніше, перед уроком, на перерві. З цією метою вчитель залучає собі на допомогу чергових, які розкладають на партах матеріали, інструменти, тощо.

Робоче місце. Інструменти. Матеріали

II. Основний етап уроку включає:

- *викладення нового матеріалу*: повідомлення теми уроку, орієнтування в завданні, планування виконання наступної роботи;
- *виконання практичної роботи*: виконання практичного завдання, відповідно складеного плану, здійснення самоконтролю.

Викладення нового матеріалу

Повідомлення теми уроку займає 1-2 хвилини. Іноді вчитель може почати урок із повторення правил техніки безпеки, властивостей матеріалу, з яким будуть працювати учні, пригадування аналогічної роботи, яку учні виконували раніше. Успішне виконання завдання залежить від того, наскільки вчитель привернув увагу дітей до майбутньої роботи, підкреслив її краса та користь.

Орієнтування в завданні – передбачає знайомство учнів зі зразком виробу. На уроках праці учні виготовляють вироби: *за зразком, з пам'яті, за уявою, за задумом.*

Зразком виробу може бути: зразок, виконаний руками вчителя, натуральний об'єкт, іграшка, муляж, малюнок (графічне площинне зображення предмета).

Орієнтування в завданні – це аналіз зразка виробу, який здійснюється за такою **схемою**: назва предмету, його призначення, основні частини, малі та другорядні частини, розмір, форма, колір, спосіб поєднання деталей, матеріал.

Формування в учнів вмінь орієнтуватися в завданні здійснюється у визначеній **послідовності**:

- спочатку учні вислуховують аналіз зразка виробу, зроблений учителем;
- потім повторюють його за ним;
- надалі учні аналізують об'єкт за запитаннями вчителя в колективній бесіді;
- на наступному етапі учні самостійно аналізують зразок з частковою допомогою вчителя.
- наприкінці школярі самостійно виконують аналіз предмету.

Навчаючи учнів виконувати самостійний аналіз об'єкту, вчитель продумує систему питань, враховуючи такі **положення**:

- питання вчитель задає у різній формі – повні і неповні;
- за своїм характером та роллю питання можуть бути основні та допоміжні (допоміжні питання не тільки допомагають дітям уточнювати деталі роботи, але й учителю з'ясувати, що дітям не зрозуміло).

Методикою передбачено проведення самостійного аналізу в 2 класі.

Аналіз макету здійснюється у **2 етапи**:

1. Спочатку вказується сюжет виробу, перелічуються основні та другорядні деталі, їх розміщення на площині макету.

2. Потім розглядаються та аналізуються окремі деталі макету за означеною схемою.

Виконуючи аналіз зразка необхідно звернути увагу дітей лише на ті частини предмету, які будуть виконуватися в процесі роботи. *Наприклад, розглядаючи зразок виготовлення з пластиліну їжачка, слід називати лише ті його частини, які будуть учні виготовляти. У їжачка є лапки, кігтики, але в цьому виробі ми їх не називаємо, бо не виконуємо.*

Особливо треба зупинитися на ознаках предмету (величина, форма, колір). Демонстрований предмет необхідно дати можливість подивитися дітям близько, торкнутися його, щоб визначити такі його якості, як гладкий, шорсткий, твердий, пружний, холодний, теплий (пластилін). Відчути його форму, величину, вагу. Такі заходи дозволяють не лише краще засвоїти ознаки предмету, але й виконує значну корекційну роль щодо розвитку сенсорної та рухової сфери учнів з вадами психофізичного розвитку. Для цього бажано на кожній парті мати зразок виробу.

Для фронтального показу зразок повинен бути добре освітлений і розташовуватися таким чином, щоб учні могли бачити його зі своїх місць.

Попереднє планування виконання завдання.

Г.Мерсіянова, В.Петрова, Н.Павлова відзначали, що попереднє планування своєї роботи та здійснення її за планом свідчить про осмислене та самостійне виконання завдання учнями з особливими освітніми потребами.

Планування майбутньої роботи включає:

- встановлення логічної послідовності виконання виробу;
- визначення прийомів роботи;
- вибір інструментів, необхідних для виконання завдання.

Формування плануючої діяльності в дітей з вадами психофізичного розвитку здійснюється у визначеній послідовності, яка сприяє тому, щоб діти зрозуміли необхідність складання плану та дотримувалися його в ході виконання практичного завдання. Кожен пункт плану формулюється повними реченнями з точним зазначенням прийомів роботи: розмічати, вирізати, примазувати (наприклад деталі з пластиліну), а не робити.

Спочатку вчитель пояснює виконання кожної операції окремо, чергуючи показ трудових дій зі словесною інструкцією. На цьому етапі першокласники вчать вислуховувати коротку інструкцію педагога та діяти у відповідності з нею, здійснюючи показаний прийом.

Потім діти вчаться планувати найближчу операцію. Спочатку педагог називає її сам, або питає учнів, з чого краще почати роботу. Після виконання дітьми, за допомогою вчителя, вказаної операції, їм пропонується назвати наступну (Що будемо робити далі?). Таким чином учитель навчає дітей не тільки правильно формулювати окремі пункти плану, але й діяти у відповідності з ними.

На наступному етапі школярі вчаться складати план у колективній бесіді. Спочатку вчитель ставить питання перед всім класом, відповідно до кожного пункту майбутнього плану. Учні відповідають в колективній бесіді. Потім готовий план повторює один з учнів, щоб у інших склалося ясне уявлення про хід роботи.

Наступною сходинкою навчання учнів початкових класів з особливими освітніми потребами плануванню є складання плану з частковою допомогою вчителя. У цей період школярам пропонується подумати та розповісти у якій послідовності слід виконувати виріб. Викликаний учень розповідає план. Найбільш складні пункти плану вчитель допомагає йому сформулювати, ставлячи запитання.

Перехід від колективного планування до планування з частковою допомогою вчителя краще здійснювати при виготовленні виробу, аналогічного тому, який виконувався на попередньому уроці. Опора на досвід допоможе учням справитися зі складанням плану. Таким чином вони поступово навчаються самостійному визначенню порядку виконання операцій при роботі над виробом.

Заключним етапом навчання планувати процес виконання виробу є самостійне складання учнями ходу роботи.

Значну допомогу в навчанні дітей плануванню надає застосування наочних засобів, таких як: *предметно-операційний план* (ПОП), графічні картки на виготовлення виробів та словесні інструкції, що містять окремі пункти плану.

Предметно-операційний план відображає виріб на різних етапах його виготовлення. На карті знаходять своє відображення не тільки окремі операції у визначеній послідовності, але й

використані матеріали, інструменти, відповідно кожного етапу роботи.

Знайомство з картою ПОП відбувається в III чверті 1 класу при виготовленні нескладних аплікацій з геометричних фігур, коли діти виконують виріб, плануючи найближчу операцію та отримуючи певну інструкцію вчителя про прийоми роботи. Цей період найбільш зручний для включення в роботу ПОП, оскільки виготовлення об'єкта розподіляється на чіткі та нескладні операції, що дає дітям можливість зрозуміти принцип подання матеріалу. ПОП, звичайно зразу викликає інтерес у дітей з особливими потребами, але вони не можуть зосередитися на її розгляданні та самостійному «прочитанні». Завдання вчителя – навчити учнів орієнтуватися в частинах плану, тобто зрозуміти зміст, розбиратися які відомості можна з неї отримати, як користуватися ПОП при виготовленні об'єкту.

Навчання здійснюється у визначеній послідовності.

На першому етапі, коли учні планують найближчу операцію, учитель демонструє картку лише після того, коли учень назвав операцію. Як правило, відповіді школярів неповні та неточні. Тому картки плану допомагають правильно відповісти на питання вчителя.

На наступному етапі, замість назви операції, учень повинен показати необхідну картку ПОП, або зразок виробу відповідного ступеню його готовності.

Даний етап навчання здійснюється при виконанні учнями аналогічних завдань, що виконувалися на попередніх уроках. Доцільно застосовувати дану наочність на декількох уроках поспіль, щоб діти мали змогу неодноразово повторити засвоєний прийом.

Потім учні навчаються розташовувати картки плану в потрібній послідовності в колективній бесіді. Спираючись на пункти плану, діти відповідають на запитання педагога, розповідають план роботи над виробом. Щоб допомогти учням краще орієнтуватися в посібнику, правильно «прочитати» його,

учитель вказує на картку плану та ті частини виробу, що відповідають йому.

Більш складним завданням для учнів є самостійне розташування карток плану. Учитель викликає до дошки двох учнів. Один учень біля дошки, передбачаючи послідовність виконання об'єкту, розставляє картки плану, що відображають різний ступень готовності, другий – виправляє його відповідь. Потім перший, спираючись на картки, переказує план.

Графічна картка застосовується, як правило, у кінці 1 класу, на початку 2-го при виготовленні виробів із пластиліну та природного матеріалу. Методика роботи з даним видом наочності аналогічна до роботи з ПОП.

Для складання плану роботи над виробом використовується **словесна інструкція**. Вона може мати вигляд повного запису всіх операцій на одному листі, або розрізнених смужок, на яких написані окремі операції, які треба розставити у визначеній послідовності.

Після того, як учні навчилися працювати з ПОП, предметний та графічний план пропонується лише при виготовленні нових або складних виробів.

Попереднє планування роботи над виробом та подальше його утримання в пам'яті також є обов'язковим у трудовому навчанні.

Виконання виробу.

На виконання виробу відводиться більша частина уроку. Як правило, за урок учень повинен встигнути зробити той чи той програмний виріб.

У першому класі учні виконують виріб за інструкцією вчителя, що чергується з показом прийомів праці. На цьому етапі необхідний неодноразовий показ об'єкту і прийомів роботи та індивідуальна допомога дітям.

У другому-третьому класах поступово допомога вчителя скорочується і учні виконують завдання більш самостійно. Роль учителя полягає в тому, щоб слідкувати, чи дотримуються учні складеного плану, правильно виконують прийоми та операції,

дотримуються санітарно-гігієнічних вимог та правил техніки безпеки. На цьому етапі більше використовуються предметні картки, що відображають послідовність виготовлення виробу.

Програмою передбачено виконання виробів з початку за зразком, виконаним учителем, потім - за натуральним об'єктом та іграшкою, за малюнком, описом, уявленням та за задумом.

Учитель повинен пам'ятати, що учням легше виконувати виріб за зразком, виконаним вчителем, ніж за малюнком. Він зроблений з певних матеріалів, має відповідну величину, форму, на ньому видно всі деталі, місця та способи їх поєднання. Малюнок же відображає лише площинне окреслення.

Важливою умовою ефективного засвоєння матеріалу учнями з різними навчальними можливостями є забезпечення здійснення диференційованого та індивідуального підходу на уроках праці.

Формування вмінь здійснювати самоконтроль

Самоконтроль – контролююча діяльність школяра, яка складається з умінь оцінювати свою працю з двох точок зору:

- чи все виконано і зроблено правильно;
- визначити помилку й уміти коректувати чи виправити її.

Самоконтроль тісно пов'язаний з розвитком уваги і є показником саморегулювання діяльності. Контролюючи, перевіряючи себе, дитина навчається виправляти свої помилки. Н.І.Пирогов, який присвятив спеціальну працю аналізу особистих помилок, вважав, що людина повинна передусім аналізувати ланцюг особистих помилок.

На жаль, традиційно самоконтроль замінюється контролем учителя. При цьому учня націлюють, як правило, на кінцевий контроль, знижуючи при цьому значення «покрокового», «поопераційного» контролю.

Самоконтроль в учнів із особливими освітніми потребами, у зв'язку з їх психофізичними вадами, розвинений недостатньо. Для того, щоб уникнути помилок у роботі, учень повинен навчитися періодично порівнювати свою працю зі зразком.

Виконується самоконтроль на «око», за допомогою вимірювальних приладів (лінійки, штангенциркуля, мірочки), або шляхом накладання зразка на об'єкт, що виготовляється.

Самоконтроль може бути поточним (у процесі роботи) та заключним.

Поточний самоконтроль відбувається в процесі роботи над виробом.. Для учнів із інтелектуальними порушеннями характерним є те, що припускаючись на якомусь етапі помилки, вони не виправляють її, а подовжують роботу, підганяючи результат до зразка.

Щоб виключити помилки, учнів треба вчити періодично порівнювати свою роботу зі зразком чи пунктами плану на предметно-операційному плані. Крім цього, у процесі навчання у них треба формувати причинно-наслідкові зв'язки, спонукаючи пояснювати свої дії: «Чому ти так дієш?», «Що вийде?».

Оцінка якості роботи є тим етапом, на якому здійснюється **заключний** самоконтроль. Діти обговорюють якість не тільки свого виробу, але й виробів однокласників. Спочатку учні повинні назвати те, що виконано правильно, добре. Потім визначають помилки.

Заключний етап уроку включає звіт про виконану роботу та підбиття підсумків. Звіт про виконану роботу проводиться вчителем не тільки для того, щоб повторити та закріпити хід виконання учнями завдання, але й з'ясувати, наскільки вони усвідомлено його виконували і та за якою причиною зробили помилки.

Підбиття підсумків займає 1-2 хвилини. Учитель виставляє оцінки, як правило «5» та «4» (10-12 балів). Відзначає кращі роботи. Проводиться виставка робіт учнів.

4.5. Індивідуальний та диференційований підхід до учнів з особливими потребами на уроках праці

Диференціація учнів початкових класів на уроках праці.

Диференційоване навчання – це така організація навчально-виховного процесу, у якій передбачається глибоке вивчення індивідуальних особливостей школярів, їх класифікація за типологічними групами й побудова роботи цих груп за допомогою різних методів і прийомів (В.Барабаш, О.Бугайов, О.Бударний, Л.Захарова, Г.Мерсіянова, Н.Павлова, В.Синьов).

Спостереження за першокласниками з метою здійснення диференційного підходу відбувається на початку навчання учнів у школі. Для колективу учнів 1-го класу спеціальної школи характерним є те, що він не однорідний. Визначити можливості і труднощі школярів, згрупувати їх з метою подальшого навчання можливо лише при комплексному й динамічному дослідженні дітей.

Структура трудової діяльності учнів різноманітна. Основними компонентами трудової діяльності є загально трудові вміння, рухові навички та працездатність.

Рівень сформованості загальнотрудових умінь свідчить про здатність школярів орієнтуватися в майбутньому завданні, планувати свою роботу, здійснювати поточний та заключний самоконтроль. Важливу роль у становленні трудової діяльності відіграє сформованість рухової сфери, а саме ступінь оволодіння руховими навичками та працездатність. Працездатність відбиває «здатність людини виконувати роботу в плані можливо більш тривалого часу при збереженні незмінними її якісних і кількісних показників» (Кошелєв С.А., 1975). Вона зумовлена біологічними та соціальними чинниками.

Формування компонентів трудової діяльності в дітей з особливими потребами має низку особливостей. Найбільш інформативними формами вивчення школярів є: аналіз даних медико-педагогічної комісії, бесіди з лікарем, спостереження за

учнями на уроках праці, аналіз виробів, виконаних учнями, порівняння успіхів в навчанні з різних шкільних предметів.

Бесіди з лікарем дозволяють одержати дані про увагу, пам'ять першокласників, про структуру їхнього дефекту й наявність ускладнень (черепностенічний синдром, порушення зору, рухової сфери).

Систематичне спостереження за учнями в ході уроків дозволяють судити про рівень оволодіння загально трудовими уміннями, руховими трудовими прийомами та працездатність учнів.

Спостереження за учнями дозволяє вчителю визначити сторони трудової діяльності учнів за такими категоріями.

1. Показниками сформованості загально трудових умінь є:

- Особливості учнів проводити аналіз зразка, скласти попередній план на виготовлення виробу, уміння використовувати різні способи контролю;
- Утруднення, що відчувають учні при аналізі зразка, плануванні, порівнянні своєї роботи зі зразком, встановленні причинно-наслідкових зв'язків між дією і результатом, поясненні причин помилок;
- Реакція учнів на різні види допомоги з боку вчителя (навідні запитання, показ, повторна інструкція, предметно-організаційний план, показ способів здійснення самоконтролю тощо);
- Темп оволодіння уміннями аналізувати об'єкт, планувати майбутню роботу, здійснювати поточний і заключний самоконтроль.

2. Додаткові матеріали для здійснення диференціації складу учнів можна отримати під час спостереження за учнями на інших уроках. Це можливе при зіставленні вмінь учнів розуміти пояснення вчителя на предметах загальноосвітнього циклу; робити узагальнення одержаних знань та використання їх при виконанні однотипових, нових або складних завдань при самостійній роботі, реагувати на допомогу вчителя. Окрім цього, варто звернути увагу на правильність рухів на уроках фізкультури, чіткість запису в

зошиті й графічні вміння, на орієнтування в просторі класу та позакласних занять.

3. Про рівень розвитку рухової сфери і сформованості рухових трудових прийомів учитель судить за такими показниками:

- Правильне виконання рухового прийому (уміння тримати інструмент, послідовність рухів, темп, просторова точність і плавність виконання прийому, диференціація зусиль);
- Міцність сформованого вміння (ізольоване виконання прийому, застосування його поряд з іншими при виготовленні аналогічного і нового виробу);
- Якісний результат виконання виробу.

Дослідження підтверджують доцільність поділу учнів на групи лише наприкінці першого навчального року. Це пов'язано з тим, що діти приходять до школи з різним рівнем підготовленості. Період адаптації до шкільного життя й трудової в них протікає повільно і своєрідно. Навчання першокласників трудовим умінням і вивчення їх протягом року дають можливість педагогу скласти повну й чітку картину про розвиток кожного учня, про ті труднощі, які вони відчують та спланувати шляхи подальшої роботи.

Але найбільш інформативними є аналіз і оцінка готових виробів учнів та порівняння результату з процесом виконання завдання.

Наприкінці першого навчального року учнів умовно можна поділити на три групи (склад їх по мірі навчання може змінюватися).

Характеристика груп учнів за рівнем сформованості в них трудової діяльності.

Перша група (сильні учні) – першокласники, які успішно оволодівають предметом під час фронтальних занять. На початку навчального року ці діти мають мало відмінностей від інших учнів. Початкові показники при орієнтування в завданні та виконанні завдання нерівномірні: повнота усного аналізу низька, а ступінь співвідношення готового виробу зі зразком лише задовільний. Під час планування учні затрудняються визначити деякі операції.

Наприкінці першого року навчання школярі даної групи з певною мірою самостійності можуть орієнтуватися в завданні й виконувати виріб. При плануванні найближчої операції за допомогою предметно-операційного плану, вони спроможні правильно обрати деталь і чітко сформулювати пункт плану. Їх відповіді відзначаються повнотою, логічністю, що свідчить про усвідомленість ними послідовності порядку роботи.

Більшість учнів цієї групи можуть розуміти та запам'ятати фронтальне пояснення самостійно або з частковою допомогою вчителя, розібратися в конструкції нового виробу, урахувати його властивості під час планування і виконання практичної роботи.

Учні даної групи успішно оволодівають руховими трудовими прийомами. На початку їх рухи неспритні, але щоб одержати добрий результат вони багаторазово повторюють їх, щоб одержати позитивний результат. Першокласники швидко навчаються розподіляти рухове навантаження і увагу, усвідомлюють необхідність постійного контролю за своїми діями. Їм притаманна здатність до аналізу, узагальнення.

Працездатність учнів даної групи, як правило, висока або стійко середня. Вони менше за інших втомлюються й можуть долати втому.

Для учнів, віднесених до першої групи, характерним є більш високі можливості й при вивченні загальноосвітніх предметів. Між тим, їх склад неоднорідний. Якщо більшість першокласників достатньо швидко просуваються в навчанні, то деякі школярі на початку навчання недостатньо повно засвоюють фронтальні пояснення, потребують визначеної допомоги. Але, засвоївши знання та вміння, надалі впевнено користуються ними.

Друга група. Учні другої групи відчують ускладнення збоку однієї або двох сторін трудової діяльності.

Це діти, які на початку навчання демонструють низькі результати виконання завдання, повільно засвоюють матеріал, потребують різноманітної допомоги під час орієнтування в завданні та його плануванні.

Складнощі орієнтувальної діяльності проявляються в тому, що першокласники не можуть розібратися в конструкції виробів, не звертають увагу на їх малопомітні, але важливі особливості, зазнають складнощі сформулювати ознаки, без допомоги вчителя. Характер практичної діяльності цих дітей свідчить про розпливчастий образ предмету, що розглядається. Характерним для цих дітей є значні труднощі щодо просторового орієнтування. Діти довго не розуміють поняття «ліво-право», не запам'ятовують багатокомпонентних просторових характеристик (н-д: верхній правий кут), не орієнтуються на аркуші паперу.

Недоліки планувальної діяльності проявляються в тім, що діти не розуміють логіку трудового процесу й не можуть уявити послідовність виконання виробу.

Утруднення в оволодінні *руховими трудовими* прийомами проявляються у зниженні темпу виконання рухової програми, порушенні координованості, диференційованості тонких рухів пальців, невмінні розподілити м'язові зусилля. Засвоївши прийом, учні надалі працюють правильно, можуть застосовувати його при виконанні нового виробу.

Характерним для зниження *працездатності* є те, що вона неоднакова в різних груп дітей. Одні учні працюють старанно, але якість їхньої роботи знижується за рахунок стомлення, при головних болях. Це знаходить свій прояв в уповільненому темпі роботи. Інші – працюють нерівномірно. Вони дратівливі, схильні до конфліктів. Недостатня працездатність викликана у таких дітей низьким рівнем мотивації, інтересу до праці. Основною умовою підвищення працездатності в таких випадках є виховання позитивного відношення до праці.

Третя група – це учні, які зазнають утруднення в оволодінні всіма трьома сторонами трудової діяльності, а саме: загально трудовими вміннями, рівнем сформованості рухової сфери та ступенем працездатності.

Для них характерні низький рівень розвитку логічного мислення, недостатність просторового орієнтування. Низька

здатність до аналізу й узагальнення виявляється в тому, що учні виділяють окремі, найбільш помітні ознаки, затрудняються дати просторові характеристики.

Під час планування подальшої роботи першокласникам складно оволодіти та користуватися предметно-операційним планом у роботі вони припускаються багатьох помилок. Це заважає їм навчитися орієнтуватися у завданні та планувати свою роботу.

Вони погано розуміють і запам'ятовують фронтальне пояснення. Їх дії після цього носять фрагментарний та непослідовний характер. Деякі учні не починають працювати, чекаючи допомоги від вчителя. Тільки після неодноразового повторення та розчленування вчителем окремих операцій першокласникам вдається виконати завдання задовільно.

Порушення рухової сфери носить локальний характер як прояв їх основного дефекту (розумового).

Працездатність має свої характерні риси. Діти можуть починати роботу в задовільному темпі, але достатньо швидко втомлюються й темп праці знижується.

Просування в навчанні в такої категорії дітей вкрай повільне та потребує постійного використання диференційованого підходу.

Основні положення здійснення диференційного підходу на уроках праці в початкових класах

На уроках праці в спеціальній школі здійснюється диференційований підхід, групова та індивідуальна робота з боку вчителя. Диференційований підхід передбачає перш за все фронтальну роботу, що проводиться відповідно до вікових та навчальних можливостей усього класу. Групова – ураховує типологічні особливості окремих груп учнів (за показниками різних боків трудової діяльності, притаманними окремим групам учнів). Індивідуальна робота орієнтується на індивідуальні здібності учнів з особливими освітніми потребами. У зв'язку з цим навчання передбачає сполучення фронтальних, групових та індивідуальних форм роботи.

Плануючи диференційний підхід до учнів на уроках праці, вчитель враховує низку положень:

1. Диференційований підхід здійснюється спираючись на збережені можливості учнів. Саме такі якості, як усвідомлене мислення, здатність застосовувати одержані знання та вміння в нових умовах та реакція на допомогу вчителя, необхідно враховувати під час планування уроків, вибору методичних прийомів. Це забезпечить успішне формування того чи іншого боку трудової діяльності.

2. Диференційований підхід повинен здійснюватися планомірно та систематично. Ураховуючи вимоги програми, можливості учнів та характер їх утруднень, учителю необхідно продумати систему методичних прийомів, спрямовану на те, щоб кожна група дітей на уроці брала активну участь у роботі. При цьому необхідно враховувати й те, що учні повинні засвоїти в перспективі наприкінці навчального року, наприкінці чверті, на конкретному уроці. Вибір тих чи таких засобів навчання визначається тим, яка саме сторона трудової діяльності і в якій групі недосконала.

3. Диференційований підхід повинен бути спрямований на всебічне просування дітей у навчанні, оволодіння ними відповідно можливостям програмового матеріалу.

Так, при навчанні учнів орієнтуванню в завданні, плануванню ходу роботи над виробом і здійсненню поточного та заключного самоконтролю значне місце займають питання, що активізують розумову діяльність учнів, особливо операції аналізу та порівняння. Поряд із фронтальними питаннями, що ставляться всьому класу, деяким учням слід задавати *додаткові* питання: питання-спонукання (н-д: які ще є деталі аплікації?), питання-альтернативи (н-д: вікна вантажівки наклеєні посередині чи внизу кабіни?), питання, що спонукають здійснити порівняння (Порівняй картки плану. Подумай, яка операція здійснюється першою, яка потім), питання, що містять відповідь (Вікно наклеєне посередині?).

Такі питання повинні бути конкретними і враховувати ті сторони трудової діяльності, які формуються.

З метою навчити дітей планувати роботу та здійснювати поточний і заключний самоконтроль дають завдання дітям типу: розташуй картки предметно-операційного плану в необхідному порядку й розкажи послідовність виготовлення виробу. Або: «Порівняй таблиці. Подумай, яка операція виконується першою? Подивись, яка операція зображена на цій таблиці, яка на наступній. Порівняй їх. Куди поставиш цю таблицю?»

Окрім цього, необхідно мати додаткову наочність, метою якої є здійснення диференційованої допомоги:

- Роз'єднаний зразок;
- Макет (вузла у збільшеному вигляді);
- Готові деталі, з яких складається цілий виріб;
- Настільні (індивідуальні ПОП);
- Індивідуальний зразок виробу;

При навчанні дітей руховим прийомам учитель спочатку здійснює пояснення фронтально, а потім проводить додаткові заходи щодо дітей, які були віднесені до 2 і 3 груп:

- повторне інструктування;
- повторний показ прийомів та його частин;
- контроль за руками учнів під час виконання ними рухової програми;
- синхронні рухи рук учня і вчителя;
- підготовчі вправи.

Дітям, які повільно оволодівають руховою програмою прийому необхідно виконувати тренувальні вправи довше, ніж іншим учням.

Усі учні на уроці повинні виконати одне й теж завдання. Між ти, більш слабким дітям слід скоротити обсяг роботи. Вони можуть виконувати виріб спрощений, у порівнянні зі зразком (не виготовляють деякі дрібні деталі), виконують виріб, у якому частину операцій вже виконав учитель (н-д: розмічені дві з чотирьох деталей, одна – вирізана).

На уроці при здійсненні диференційованого підходу вчитель розсаджує учнів таким чином, щоб слабкі діти сиділи поруч із сильними й знаходилися ближче до вчителя, уздовж центрального проходу, щоб він міг частіше приділити їм увагу, показати додаткову наочність, зразок тощо.

Завдання для контролю та самоконтролю

1. У чому полягають особливості уроку праці в спеціальній у порівнянні з загальноосвітньою?
2. Як пов'язані між собою мета та завдання уроку праці в спеціальній школі?
3. На чому базуються корекційні завдання уроку праці в спеціальній школі?
4. Дайте характеристику ознак таких етапів уроку з трудового навчання, як орієнтування в завданні, планування роботи над наступним виробом, оцінка виробу.
5. У чому полягає відмінність складу учнів під час здійснення диференційованого підходу, групової та індивідуальної роботи?

Завдання для самостійного виконання

6. Назвіть основні питання, які включає календарно-тематичний план з трудового навчання.
7. Назвіть основні етапи уроку з трудового навчання в спеціальній школі.
8. Визначте основні сторони трудової діяльності учнів з особливими освітніми потребами.
9. У чому полягає відмінність груп учнів під час здійснення диференційованого підходу.
10. Назвіть основні розділи шкільної програми з трудового навчання, а саме, з якими видами поділочного матеріалу працюють учні в початкових класах на уроках праці.

Теми для доповідей та рефератів

1. Методичні вимоги до використання карт предметно-операційного плану на уроках праці в спеціальній школі.
2. Особливості формування в учнів із особливими потребами вмінь орієнтуватися в наступному практичному завданні.

3. Особливості здійснення індивідуального та диференційованого підходу на уроках праці в спеціальній школі.

Список рекомендованої літератури та корисні ресурси

1. Еременко И.Г., Вавиіна Л.С., Мерсіянова Г.Н. Диференційоване навчання в опоміжній школі.,1979 г.
2. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики: Учебное пособие. - Славянск. 2000. - 203 с.
3. Мерсиянова Г.Н.Выполнение практических заданий учащимися вспомогательной школы / НИИ педагогики УССР. – К.: Рад.школа, 1985 г. – 85 с.
4. Миронова СП. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності: підручник. Кам'янець-Подільський нац.університет, 2014. – 260 с.
5. Мирский С.Л. Индивидуальный поход к учащимся вспомогательной школы в трудовом обучении. 1990 г.
6. Навчальні програми для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Трудове навчання. Укладач Чеботарьова О.В. – Київ, 2014.
7. Павлова Н.П. Трудовое обучение в 1-3 классах вспомогательной школы: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1988 г.
8. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Підручник. – Частина 2., Розд.8, Навчання і виховання дітей. К.: НПУ ім.Драгоманова, 2009. - 224 с..
9. Хохліна О.П. Корекційна спрямованість трудового навчання в допоміжній школі: Н-м посібник. – К., 2006 р. – 176 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Антропова М В. Работоспособность учащихся и ее динамика в процессе учебной и трудовой деятельности. / Антропова М В – М.: Просвещение, 1968. – 251 с.

2. Билевич Е.А. Повышение сознательности выполнения заданий по ручному труду учащимися вспомогательной школы: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Спеціальна педагогіка» / Билевич Е.А – К., 1975. – 22 с.

3. Білоус П. Проблема професійної орієнтації в сучасних умовах [в Україні та Польщі] / П.Білоус // Педагогіка і психологія проф.освіти. – 2005. - № 3. – С. 175-184.

4. Бондарь В.И. Влияние характера обучения на формирование двигательных трудовых навыков у учащихся младших классов вспомогательной школы: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Спеціальна педагогіка» / – М., 1971. – 180 с.

5. Бондар В.І. Особливості формування трудової компетентності розумово відсталих учнів: навчальний посібник [для науковців, аспірантів, студентів в.н.з.] / В. І. Бондар, К. В. Рейда. – К.: «МП Леся», 2010. – 168 с.

6. Бондар В.І. Підготовка учнів допоміжної школи до самостійної трудової діяльності. / В.І. Бондар. – К.: Рад. шк., 1988. – 128 с.

7. Вайнруб Е. М. Оптимизация работоспособности учащихся вспомогательной школы . / Е.М. Вайнруб, Г.М. Плешкановская. – К.: Рад шк., 1989. – 96 с.

8. Выготский Л.С. Основы дефектологии. / Л.С.Выготский : / [ред. Власова. Т.А.] – М.: Педагогика, 1983. – Т. 5. – 1983. - 368 с.

9. Гіренко Н.А. Сенсомоторний розвиток учнів допоміжної школи в процесі трудового навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Спеціальна педагогіка» / Н.А. Гіренко – К., 1996. – 24, [1] с.

10. Гіренко Н.А. Вироблення сенсомоторних навичок у учнів молодших класів допоміжної школи у процесі трудового навчання //Дефектологія, 2000.- № 3. – С.37 – 39.

11. Гіренко Н.А. Динаміка формування сенсорної сфери молодших школярів з вадами розумового розвитку. Гіренко Н.А. // зб. наук. праць. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [ред. О.В.Гаврилова, В.І.Співак]. – Вип.П. - Кам'ян.-Подільський : Аксіома, 2010, – С. 236-240.

12. Гіренко Н.А. «Особливості формування сенсомоторної сфери у учнів молодших класів спеціальної школи на уроках праці» / Гіренко Н.А. // зб. наук. праць. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [ред. О.В.Гаврилова, В.І.Співак]. – Вип.П. - Кам'ян.-Подільський : Аксіома, 2009, 2009. – С. 272-276.

13. Гіренко Н.А. Особливості формування практичної діяльності у учнів спеціальної школи на уроках праці. / Гіренко Н.А. Katowice School of Technology Press Editorial Board, Monograph 6, 2016. с. 79-

14. Дульнев Г.М. Основы трудового обучения во вспомогательной школе: Психолого-педагогическое исследование / Г.М.Дульнев – М.: - Просвещение, 1969. – 216 с.

15. Єременко І.Г. Навчання учнів допоміжної школи користуватися знаннями й умінями. / І.Г. Єременко, Г.М. Мерсіянова . – К.: Рад. шк., 1971. – 136с

16. Ібрагімова А.Р. Формування у розумово відсталих школярів умінь користуватися наочними засобами в практичній діяльності (на матеріалі трудового навчання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Спеціальна педагогіка» / А.Р. Ібрагімова – К., 2010. – 20 с.

17. Капустин А.И. Коррекционно-развивающие функции наглядности в обучении учащихся вспомогательных школ. / Капустин А.И. – М.: Прометей, 1989. – 210 с.

18. Корнеева Е.Н. Развитие пространственных представлений в учебной и трудовой деятельности: // Психология учебной и

трудовой деятельности. / Е.Н. Корнеева – Ярославль, 1985. – С.55-60.

19. Колупаева А.А. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою / А.А.Колупаева // Особлива дитина: навчання і виховання. – 2014. - № 2 (70). – С. 7-18.

20. Кузнецов В.П., Рожнев Я.А. Методика трудового обучения с практикумом в учебных мастерских/ [Уч. пособие для учащихся педаг.учил.] / Кузнецов В.П., Рожнев Я.А. – М.: Просвещение, 1981. – 70 с.

21. Кущенко І.В. Психологічні особливості засвоєння техніко-технологічних знань учнями початкових класів допоміжної школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 19.00.08 «Спеціальна психологія» / І.В. Кущенко – К., 2007. – 22, [1] с.

22. Кущенко І. Особливості засвоєння техніко-технологічних знань розумово відсталими учнями початкових класів / І. Кущенко // Дефектологія. – 2006. - №1. – С. 26-30.

23. Липа В.О. Психологические основы педагогической коррекции. / В.О. Липа. - Д. : Либідь, 2002. – 327 с.

24. Максименко с.Д. Психология формирования трудовых умений школьников: (Сравнительный анализ деятельности учащихся массовой и вспомогательной школ). / с.Д.Максименко, В.И. Бондарь, И.Д. Бех. – К.: Рад. шк., 1980.– 110 с.

25. Мерсиянова Г.Н. Воспитание у учащихся вспомогательной школы самостоятельности при выполнении трудовых заданий / Г.Н. Мерсиянова // Вопр. труд. обучения в вспомогательной школе : Изв. АПН РСФСР: Вып. 137. – М.: Просвещение, 1965. – С. 27-67.

26. Мерсиянова Г.Н. Выполнение практических заданий учащимися вспомогательной школы. / Г.Н. Мерсиянова – К.: Рад. шк., 1985. – 86 С.

27. Мерсіянова Г.М. Корекційна спрямованість змісту трудового навчання швейній справі розумово відсталих школярів. /

Г.М. Мерсіянова // Теорія і практика олігофренопедагогіки. Вип. 4 – К. - 2009. с. – 130-136.

28. Мерсіянова Г.М. Перевірка стану професійних знань і умінь з швейної справи в учнів допоміжної школи. / Г.М. Мерсіянова - К.: РУМК спецшкіл, 1987. - 96 с.

29. Мерсіянова Г.М., Хохліна О.П. Елементи графічної грамоти на уроках трудового навчання в молодших класах допоміжної школи / Мерсіянова Г.М., Хохліна О.П. //Дефектологія, 2003. - № 4. – С.27 – 28.

30. Мерсіянова Г.М. Індивідуальний підхід у процесі трудового навчання розумово відсталих учнів. / Мерсіянова Г.М. // Дефектологія, 2007. - №2. – С.22 – 26.

31. Методичні вказівки до проведення уроків ручної праці в допоміжній школі / Склали Є.О.Білевич, В.В.Дорогий. – Київ, 1986. – 60 с.

32. Нудельман М.М. О некоторых особенностях представленый учащихся вспомогательной школы // Особенности познавательной деятельности учащихся вспомогательной школы / [под.ред.Соловьева И.М.] – М.: АПН РСФСР, 1953. – С.133-161.

33. Обучение учащихся 1-4 классов вспомогательной школы / [под. ред.В.Г.Петровой] – М.: Просвещение, 1976. – 80 с.

34. Павлова Н.П. Трудовое обучение в 1-3 класса вспомогательной школы: [пособие для учителя]. / Н.П.Павлова . – М.: Просвещение, 1988. - 174 с.

35. Петрова В.Г. Практическая и умственная деятельность детей-олигофренов. / Петрова В.Г. - М.: Просвещение, 1966. – 158 с.

36. Пинский Б.И. Об особенностях выполнения практических действий учащимися младших классов вспомогательной школы / Пинский Б.И. // Учебно- воспитательная работа в специальных школах. Вып. 2. – М.: Учпедгиз, 1956 г. – 166 с.

37. Пинский Б. И. Психология трудовой деятельности учащихся вспомогательной школы. / Б.И. Пинский. - М.: Просвещение, 1969. – 152 с.

38. Пинский Б.И. Формирование двигательных навыков у учащихся вспомогательной школы . / Б.И. Пинский. – М.: Педагогика. 1977. – 128 с.

39. Турчинская К.М. ПрофорIENTATION во вспомогательной школе. / К.М. Турчинская. – К.: Рад.шк., 1976. - 139 с.

40. Турчинская К.М. Социально-трудовая адаптация учащихся вспомогательных школ Украины / К.М.Турчинская // Дефектология. – 1976 . - №6. - с. 23-26.

41. Формирование положительного отношения к учебно-трудовой деятельности учащихся вспомогательной школы / [ред. Н.М.Стадненко]. – К.: Рад. шк., 1982 – 102 с.

42. Хохліна О.П. Концептуальні підходи до розробки корекційних технологій трудового навчання дітей з обмеженими розумовими можливостями. / Хохліна О.П. // Дефектологія, 2005. - № 1. – С. 15-18.

43. Хохліна О.П.. Обґрунтування удосконалення змісту трудового навчання для допоміжної школи. / Хохліна О.П., Мерсіянова Г.М., Єременко І.Г. // Дефектологія, 2001. - №4. – С.7-11.

44. Хохліна О.П. Особливості інтелектуальної готовності до праці дітей з вадами розумового розвитку. / Хохліна О.П. // Психологія і педагогіка. – 1994. - №3.- с.22-27.

45. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку / О.П. Хохліна. – К. : Пед. думка, 2000. – 288 с.

46. Хохліна О.П. Психолого-педагогічне забезпечення соціалізації дитини в освітньому закладі / О.П.Хохліна // Актуальні проблеми психології: Зб.наук. пр. Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. - Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013 – Вип. 6. – С. 416-424.

47. Хохліна О.П. Розвиток у учнів допоміжної школи усвідомленості учбово-практичної діяльності на заняттях з трудового навчання / О.П.Хохліна // Дефектологія. – 2002. - №2. – С.8-11.

48. Хохліна О.П. Структура оновлення змісту трудового навчання в 1-3 класах допоміжної школи. / Хохліна О.П., Мерсіянова Г.М., Єременко І.Г. // Дефектологія, 2002 . - №4. – С. 2-4.

49. Чебышева В.В. Психология трудового обучения. / Чебышева В.В. – М.: Просвещение, 1969. – 239 с.

50. Aronfreed J. Conduct and Concl. – New York – London, 1968. - 387 p.

51. Bednarczyk, L. Poradnictwo zawodowe dla osob z niepełnosprawnościami : [профконсультування людей з обмеженими можливостями] / Lukasz Bednarczyk, Malwina Rogala // Pedagogika pracy. Labour pedagogy / Instytut Technologii Eksploatacji. – Radom, 2009. – S. 184-191.

52. Homby, G. Councelling in child disabilities: Skills for working with parents. London: Chapman and Hall.

53. Iacguard A. Construire ses saviors. Construire sa citoyennete. – Lion, 2008. – 315 p.

54. O`Connor N. a. Tizard J. The social problem of Mental deficiency. London – New York, 1956.

55. Rumsey J.M. Conceptual problem – solving in highly verbal, nonretarded autistic men // Journal of Autist& Developmental Disorders. – Vol. 15. – P. 23-36.

Допоміжна

1. Алексахин Н.Н. Волшебная глина: Методика преподавания лепки в детском кружке: Учебное пособие для внеурочной работы с детьми младшего школьного возраста. / Алексахин Н.Н. – М. : Агар, 1999. – 60 с.

2. Гіренко Н.А. Методичні вказівки до організації уроків трудового навчання в початкових класах допоміжної школи (розділ «Текстильні матеріали. / Гіренко Н.А. [Методичні вказівки вчителів допоміжних шкіл та студентів дефектологічного факультету за спеціальністю 6.010100 «Дефектологія»]. - Слов'янськ, 2013. – 62 с.

3. Гусакова М.А. Аппликация: Учебное пособие для учащихся педагогических училищ. / Гукасова А.М. – М.: Просвещение, 1982. – 72 с.

4. Гукасова А.М. Работа с тканью на уроках труда в начальных классах. / Гукасова А.М. - М.: Просвещение, 1977. – 70 с.

5. Гульянс Э.К., Базик И.Я. Что можно сделать из природного материала: Пособие для воспитателя детского сада. / Гульянс Э.К. – М.: Просвещение, 1984.- 66 с.

6. Концепція спеціальної освіти осіб з особливостями психофізичного розвитку в найближчі роки та на перспективу. – К.,2003. – 36с.

7. Копышева Н.М. Лепка в начальных классах: Пособие для учителя./ Копышева Н.М. – М.: Просвещение, 1980. – 40 с.

8. Мерсіянова Г.М. Трудове навчання: Підручник для 1 кл. допоміжної школи / Г.М.Мерсіянова, О.П.Хохліна – К.: Неопалима купина, 2008. – 96 с.

9. Мерсіянова Г.М. Трудове навчання: Підручник для 2 кл. допоміжної школи / Г.М.Мерсіянова, О.П.Хохліна – К.: Неопалима купина, 2008. – 96 с.:

10. Навчальна програма для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей / Укладач: Чеботарьова, - К. : МОН, - 2014. – 20 с.

11. Павлова Н.П. Работа с природным материалом, как средство развития познавательной деятельности учащихся младших классов вспомогательной школы.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.пе. наук : спец. 13.00.03 «Спеціальна педагогіка» / Н.П.Павлова . –М., 1973.–20 с.

12. Цейтлин Н.Е., Рожнев Я.А. Наблюдения и опыты на уроках труда в начальных классах: Пособие для учителя . / Цейтлин Н.Е. – М.: Просвещение, 1980 г. – 66 с.

13. Чеботарьова О.В. Удосконалення змісту трудового навчання в учнів спеціальної школи / О.В.Чеботарьова // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи

у спеціальній школі: наук.-метод. Збірник. [за ред. В.В.Засенка]. – К.: Наук. Світ, 2009. – Вип.11. с.291-295.

14. Яковлева Р.И. Роль и методика применения наглядных средств /образцы предмета и чертежи/ в трудовом обучении младших школьников: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Спеціальна педагогіка» / Яковлева Р.И. – К.,1996. – 22 с.

Електронний ресурс

1. Освіта осіб з особливими потребами. Нормативна-правова база [Електронний ресурс] – режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/normativno_pravova_baza11/

2. Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.ispukr.org.ua>

3. Введение в педагогическую деятельность [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://gendoes.ru/v36750>

4. Адамчук Е.Г. Корекційно-розвивальна програма з розвитку пізнавальних процесів молодших школярів, які мають труднощі в навчанні. [Електронний ресурс] - режим доступу: <http://oblosvita.com/navigaciya/skrynka/psychologiya/3873-korekcijno-rozvivalna-programa-z-rozvitky-piznavalnix-procesiv-molodnix-shkolyariv>

Підписано до друку 29.10.2020 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 6,5.
Наклад 50 прим. Зам. № 1712.

Видавництво Б. І. Маторіна
84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел.: +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
